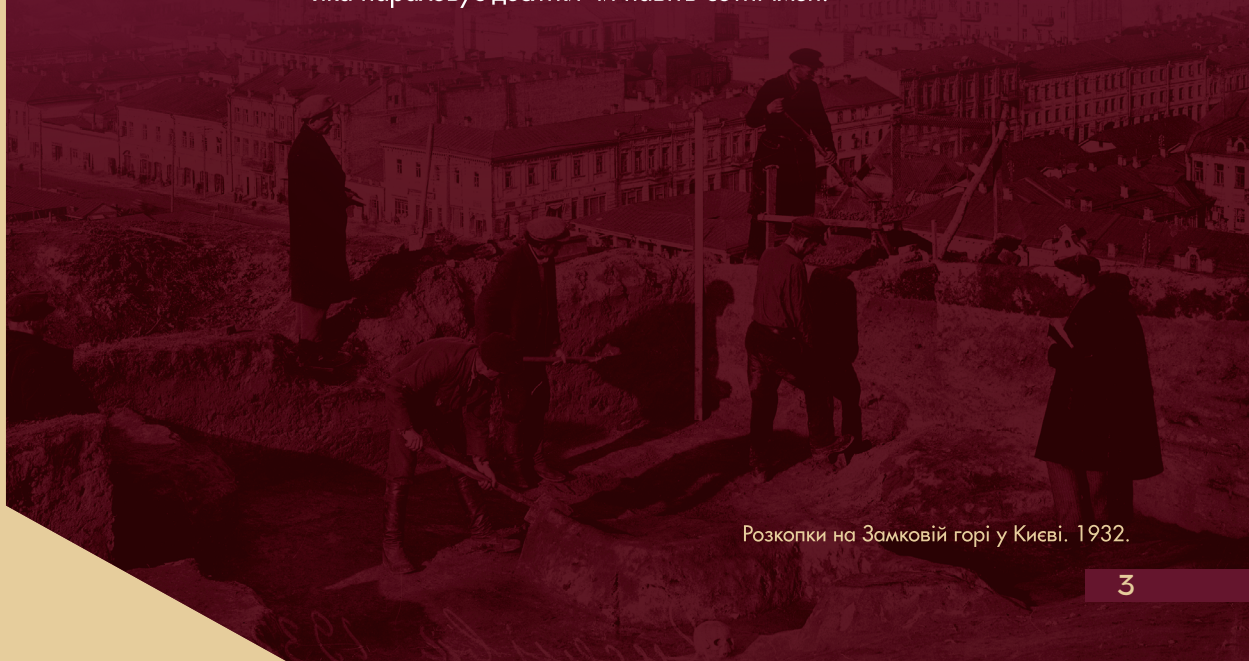

Довгий час українська археологія перебувала в умовах жорсткої цензури з боку тоталітарних держав, до складу яких входили українські землі. Тому, як галузь, що впливала на національний наратив та усвідомлення власної ідентичності, мала бути не лише підконтрольною, а й відповідати певній ідеології.

Інструментом тиску на українських археологів були репресії. Вони проявлялися у створенні несприятливих для роботи й життя умов, забороні займатися професійною діяльністю, переслідуваннях за етнічною належністю чи за політичними мотивами, ув'язненні, ізоляції у психіатричних лікарнях, таборах та фізичному знищенні. Цинічним проявом тиску стали репресії пам'яті — заборона друкувати наукові праці, вилучення з бібліотек вже опублікованих робіт, неможливість покликатися на них та навіть згадувати імена їхніх авторів.

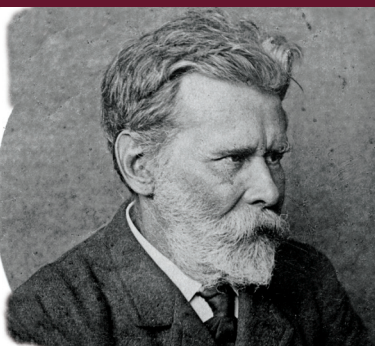
Виставка присвячена археологам, які попри утиски й репресії проводили дослідження та робили важливі наукові відкриття. Ці люди репрезентують цілі покоління репресованої української археології, яка нараховує десятки чи навіть сотні імен.

Розкопки на Замковій горі у Києві. 1932.

Федір ВОВК

(5.03.1847 — 29.06.1918)

Стилізована фігурка з бивня мамонта, «пташка» за Федором Вовком. Мезин

Видатний український учений у царині антропології, археології, етнографії, доктор Сорбонни та Петроградського університету, лауреат міжнародних премій, кавалер найвищої нагороди Франції — ордена Почесного легіону.

Народився на Полтавщині. Закінчив Університет Святого Володимира у Києві. У 1874-му допомагав Володимирі Антоновичу в організації III Археологічного з'їзду, брав участь в археологічних розкопках у Київській та Волинській губерніях протягом 1875–1876 років.

Після заборони української мови царським указом 1876-го, виїхав за кордон. Згодом повернувся до Києва, хоча у 1879-му знову змушений тікати. Дружину з дітьми відправили в заслання, а Вовка оголосили в розшук.

Шлях ученого проходив Румунією, Болгарією, Швейцарією, згодом оселився у Франції. За кордоном він здобув антропологічну освіту, захистив докторську дисертацію, вив антропологічні й етнографічні дослідження, читав лекції, викладав, став голосом української науки серед учених Західної

Зі студентами на заняттях з антропології, Санкт-Петербурзький університет

Засідання Товариства Наукових Екскурсій, членом якого був Федір Вовк. Франція

«Мої рукописи та наукові матеріали... книги бібліотеки... колекції доісторичних предметів і амулетів – заповідаю використовувати в наукових цілях якійсь науковій установі Києва... для застосування їх для України...»

Із заповіту
Федора Вовка

Європи. А родинні стосунки через тривалу еміграцію зіпсувалися і сім'я розпалася.

1906-го отримав дозвіл повернутися, але проживання в Україні було заборонено. Обрав Санкт-Петербург. Маючи визнання європейських колег, змушений все починати з початку. Працював у Російському музеї (1906) та Санкт-Петербурзькому університеті (1907). Налагодив систематичні дослідження з антропології, заснував палеоетнологічну та антропологічну школи. У 1907 році відкрив Мезинську палеолітичну стоянку.

У 1918 році обраний завідувачем кафедри географії та етнографії Університету Св. Володимира й запрошений до Комісії з вироблення законопроекту про заснування Української академії наук. Він з радістю відгукнувся на пропозиції, проте так і не дістався до України, помер у дорозі в Жлобіні (Білорусь), де й похований.

Здійснював антропологічні дослідження та довів відносну однорідність українського народу. Вважав, що група східних слов'ян, на основі якої сформувалися українці, зберегла в собі більше слов'янських рис, ніж споріднені з нею групи, з якими генетично пов'язані росіяни й білоруси. Такі висновки не узгоджувалися з тезою про «єдиний руський народ», тому згодом, уже по смерті, звинувачений в «українському буржуазному націоналізмі». Праці вченого потрапили до спецхранів, цитувати чи згадувати його ім'я було заборонено. Багато учнів Федора Вовка стали жертвами сталінських репресій.

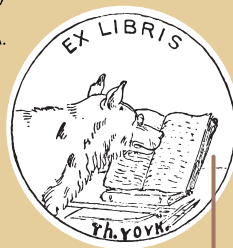
Браслет з бивня мамонта, Мезин

Стилізована жіноча фігурка з бивня мамонта, «фалоси» за Федором Вовком. Мезин

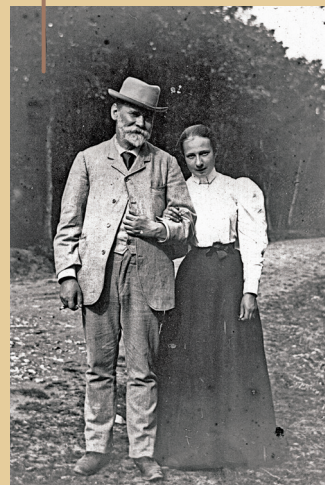

Стилізована фігурка з бивня мамонта, «пташка» за Федором Вовком. Мезин

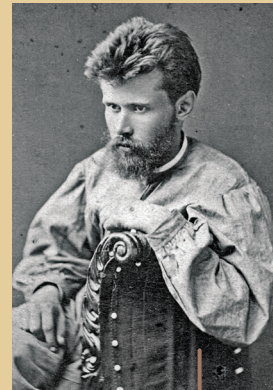

Екслібрис на книгах Федора Вовка

Федір Вовк із другою дружиною Олександрою

Антропологічні обмірювання в Галичині

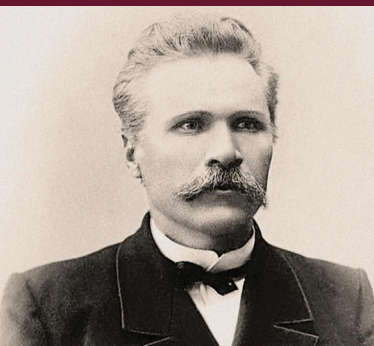
Федір Вовк. 1871 р.

Мезинський національний природний парк

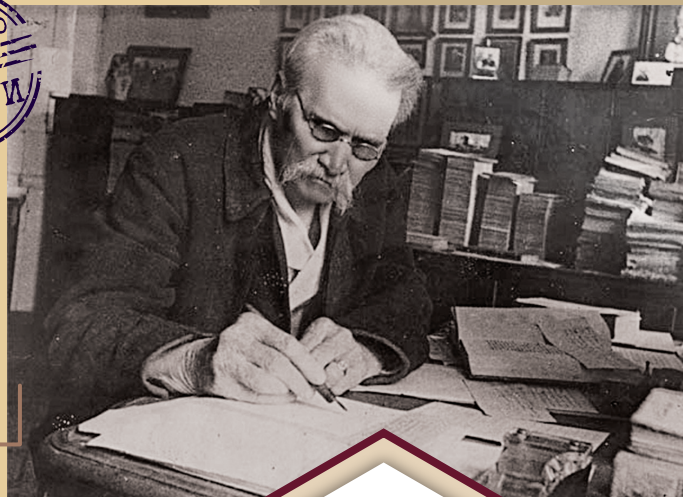

Дмитро ЯВОРНИЦЬКИЙ

(26.10.1855 — 5.08.1940)

Бронзовий скіфський казан з розкопок курганів поблизу села Михайлова-Апостолова Херсонської губ. 1897 р.

У власному кабінеті. 1930 р.

«Яворницький до роботи в музеї за вимогами марксівської науки не відповідає. Належного керівництва не дає... завдяки браку марксівського світогляду, чим гальмує роботу співробітників-марксистів, щодо реорганізації музею... Потрібно Яворницького замінити керівником з марксівським світоглядом».

Із протоколу засідання Комісії з перевірки співробітників Дніпропетровського краєвого історично-археологічного музею. 1930 р.

Походив зі збіднілого дворянського роду колишньої козацької старшини. Ще з дитинства захоплювався історією рідного краю, народними звичаями та фольклором. Належав до кола вчених-енциклопедистів — всесвітньо відомий як історик, археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, письменник. Член-кореспондент Московського археологічного товариства (1885), дійсний член Імператорського Російського археологічного товариства (1886), дійсний член однієї із найстаріших наукових громадських організацій — Наукового товариства імені Тараса Шевченка (1914), член-кореспондент (1924) і дійсний член Всеукраїнської Академії наук (1929).

У 1902–1933 роках — директор Катеринославського (з 1926-го Дніпропетровського) історичного музею. Готуючись до археологічного з'їзду 1905-го року в Катеринославі, розкопав близько 200 могил; сприяв формуванню колекції з 75 000 експонатів з півдня України.

У 1927–1932 роках очолював потужну Дніпрогесівську археологічну експедицію.

З гранітною статуєю скіфського воїна VI ст. до н.е. 1893 р.

Ювілейна монета номіналом 2 гривні, випущена Національним банком України до 150-річчя академіка Дмитра Яворницького

За російського царату звинувачений в «українофільстві» і «сепаратизмі», визнаний «політично неблагонадійним», неодноразово позбавлений фінансування, звільнений з роботи, отримував заборони на викладання, захист магістерської, публікації творів.

За радянської влади, незважаючи на відстороненість від політичного життя, вважався «неблагонадійним». Перебував на обліку в ДПУ та під таємним наглядом як «соціально небезпечний елемент». У 1933-му Яворницького звинуватили в «буржуазному націоналізмі», звільнили з посади директора й на кілька місяців позбавили академічної пенсії, а керований ним музей оголосили «кублом націоналістичної контрреволюційної пропаганди». Щоб не померти з голоду, сім'я продавала речі, а місцеві шанувальники його доробку приносили продукти.

У 1937 році в УРСР сфабрикували справу «Українського націоналістичного контрреволюційного підпілля», до верхівки якого зарахували й Дмитра Яворницького. Завадив арешту лише надзвичайний авторитет ученого.

До кінця життя продовжував наукову роботу. Кожного року звітував перед Академією наук і складав плани творчих досліджень; працював над темою «Послідовна зміна народів у південній частині України». Помер 5 серпня 1940 року.

Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про увічнення пам'яті академіка Яворницького» від 11 жовтня 1940 року його ім'я було надане Дніпропетровському історичному музею.

1991 року Національна спілка краєзнавців України заснувала Премію імені Дмитра Яворницького.

Золота прикраса одягу в скіфському звіриному стилі з розкопок курганів поблизу села Михайлова-Апостолова Херсонської губ. 1897 р.

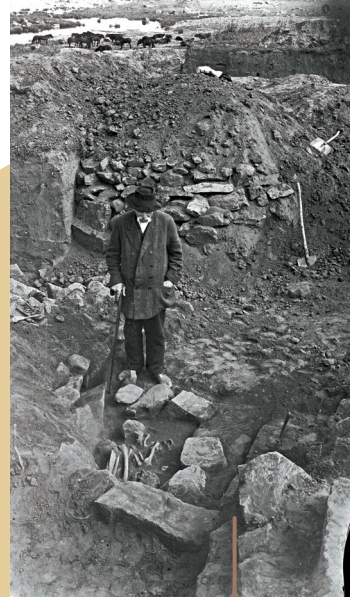
Науковий склад Дніпрогесівської археологічної експедиції

Кічкаський мегалітичний комплекс. 1930 р.

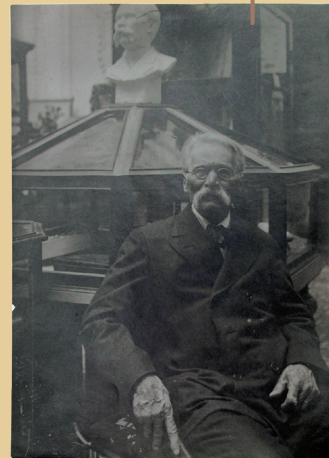

Хортиця, Старий Дніпро

На Дніпрогесі. 1927-1932 рр.

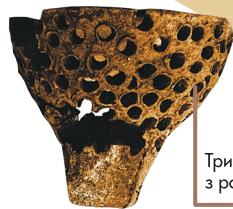
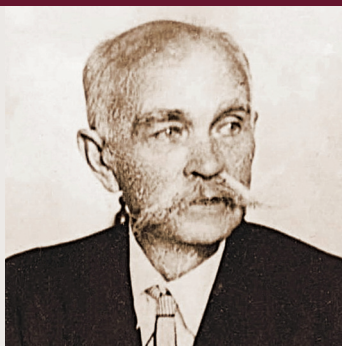
У Дніпропетровському музеї. 1920-ті рр.

Розкопки кургану поблизу Лоцманської Кам'янки. 1923 р.

Сергій ГАМЧЕНКО

(7.10.1860 – 6.10.1932)

Трипільська цідилка
з розкопок 1929 р.

Видатний український археолог. З родини військового, де чотири сини були генералами. Закінчив Олександрівське військово училище, навчався на фізико-математичному та історико-філологічному факультеті Київського університету, закінчив Петербурзький археологічний інститут. Учень Володимира Антоновича, який залучив його до розкопок і підтримував наукові дослідження. Допомагав Антоновичу збирати матеріали до «Археологічної карти Волинської губернії». Гамченко був завідувачем археологічного відділу Волинського науково-дослідного музею, організатором Товариства дослідників Волині, дійсним членом Російського археологічного товариства, членом-кореспондентом Київського товариства старожитностей і мистецтв, членом Історичного товариства Нестора Літописця, дійсним членом і товаришем голови (віцепрезидентом) Всеукраїнського археологічного комітету та керівником його археологічного відділу. Досліджував пам'ятки практично всіх періодів. Першим виявив та дослідив пам'ятки празько-корчацької культури поблизу Житомира. Досліджував Масловський могильник

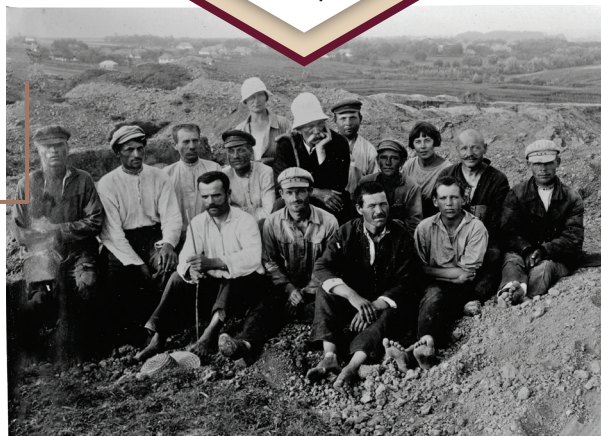
Розкопки трипільського поселення на території комуни «Надія» неподалік с. Андріївка під керівництвом Сергія Гамченка. Кінець 1920-х рр.

«Скасування академдопомоги поставить під загрозу все моє існування. Тому прошу Вас допомогти аби не позбавили й надалі академзабезпечення, базою клопотання можна рахувати 44 праці з археології, багато дослідів в різних місцевостях України, 100 наукових робіт і коло 20 учнів – археологів в різних округах України»

Лист Сергія Гамченка
члену Київського бюро Секції
наукових робітників
Петру Курінному,
1930 р.

«Розкопачне коло» експедиції в околицях с. Маслове на Черкащині. У центрі Сергій Гамченко. 1929 р.

черняхівської культури. Розкопував 45 пам'яток трипільської культури на Південному Бузі в 1909–1913 роках, проводив розкопки поблизу Санкт-Петербурга, городища Булгар біля Казані. У 1920-х проводив розкопки на Волині, Київщині, Харківщині, Дніпрельстані (1927–1930). Досліджував пам'ятки князівського періоду у садибі Трубецького в Києві (1926–1927), відкрив і досліджував Житомирський могильник. Багато зробив для розробки методики археологічних розкопок.

Брати Євген, Дмитро та Іван служили в армії Української Держави. Євген був репресований. Сергій Гамченко з 1931 року внаслідок слабкого здоров'я відійшов від активної праці та переїхав у Житомир. Але попри наукові здобутки, так і не отримав від радянської держави пенсії — відмовили через «недостатній науковий стаж». Адміністративні обмеження не дозволяли налагодити побут: неможливо було приписатись у подвірній книзі, необхідні були довідки про відсутність позбавлення виборчих прав членів родини. Опинившись без засобів до існування, у складних сімейних обставинах, доведений до голодної смерті. Помер у Житомирі голодного 1932 року.

Знахідки з розкопок 1926 р. на садибі Трубецьких у м. Києві

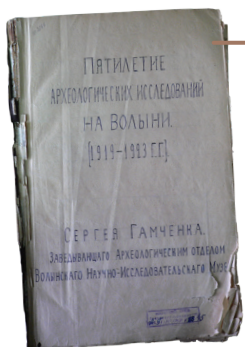
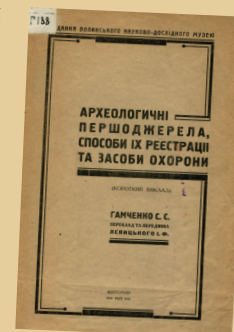
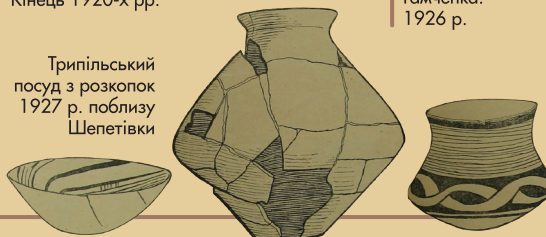

Сергій Гамченко (у центрі) під час археологічних досліджень. Кінець 1920-х рр.

Розкопки на садибі Трубецьких під керівництвом Сергія Гамченка. 1926 р.

Трипільський посуд з розкопок 1927 р. поблизу Шепетівки

Титульний аркуш рукопису Сергія Гамченка «П'ятиріччя археологічних досліджень на Волині». 1919–1923 рр.

Знахідка з досліджень Волинського науково-дослідного музею під керівництвом Сергія Гамченка у 1919–1923 рр.

Співробітниця Черкаського музею ім. Т. Г. Шевченка Віра Ткаченко(ва) та Сергій Гамченко опрацюють матеріали, виявлені під час розкопок на Черкащині. Кінець 1920-х рр.

Пам'ятка Корчак на Житомирщині

Олекса НОВИЦЬКИЙ

(7.04.1862 – 24.09.1934)

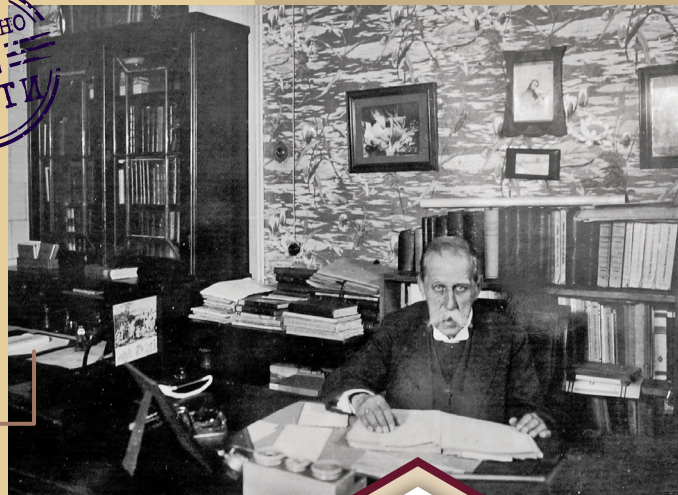

Олекса Новицький
у кабінеті українського
мистецтва ВУАН. 1920-ті рр.

Софія Київська
у первісному вигляді.
Реконструкція Олекси Новицького.
1930 рр.

Український пам'яткоохоронець і мистецтвознавець. Член Московських археологічного, нумізматичного, архітектурного й художнього товариств. Був серед провідних діячів українського руху в Москві у часи Російської імперії. Автор першої монографії про художню творчість Тараса Шевченка, російських передвижників, першої узагальнювальної праці з російського мистецтва. Короткий час у 1922 році очолював Феодосійський музей. Підготував академічний том про художню спадщину Кобзаря, який так і не був надрукований. Обраний у 1922-му академіком Всеукраїнської академії наук (ВУАН), головою кафедри мистецтвознавства та Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), зміг реорганізувати й активізувати його роботу. Під його керівництвом ВУАК став координаційною інституцією археологічних і мистецтвознавчих досліджень, охорони пам'яток та музейної роботи. Очолював Софійську комісію, Музей українських діячів науки та мистецтва й Український театральний музей ВУАН.

**«Методологія в мене
не відповідає сучасним вимогам,
зато мої знання їм необхідні,
й з цього боку їм нема ким мене
замінити. Так само й
М. С. Грушевського вони
не випустили б, не вважаючи
на культуру його творів»**

Олекса Новицький.
1931 р.

Звітна виставка
Всеукраїнського
археологічного
комітету
за 1925 р.

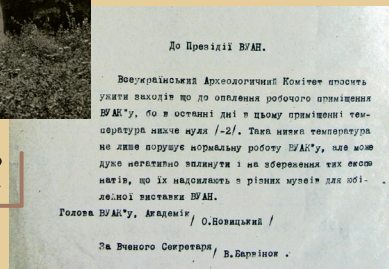
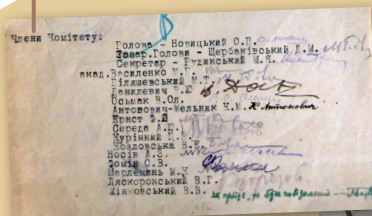
У 1931 році почалося цькування академіка Олекси Новицького. Він змушений подати заяву про відставку. Але це було розцінено як «вилазка класового ворога». Певний час позбавлений академічного утримання, як і частина опальних академіків. Після ліквідації ВУАК, очолив створену на його місці Секцію історії матеріальної культури (СІМК). Відбувалося цькування академіка у пресі, припинено друк його наукових праць, частина з них так і не була опублікована. Каральні органи зібрали великий масив «виривальних» показань репресованих колег на Новицького. Вони визнавали його «ланкою», яка зв'язує різні групи «українських націоналістів». Його врятувала від арешту смерть від раку. Аналогічні свідчення були отримані на доньку академіка мистецтвознавицю Марію Новицьку, яка нібито теж входила до «контрреволюційної організації». Вона була звільнена з відділу шиття й тканини Лаврського музею і змушена тривалий час працювати не за науковим фахом.

Василь Кульженко, Сергій Гамченко, Олекса Новицький, Юлія Новицька, Валерія Козловська, Марія Новицька на садибі Трубецького. 1926 р.

Склад членів Всеукраїнської археологічної комісії

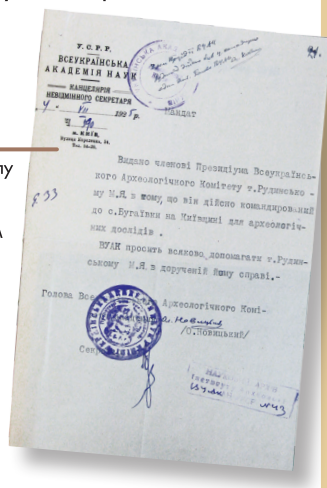
Лист Новицького 1931 р.

Олекса Новицький, Петро Курінний, Павло Попов (ліворуч), Агатангел Кримський (крайній праворуч) та інші. Лаврський музей культур та побуту. 1920-ті рр.

Мандат, виданий Михайлу Рудинському на право проводити археологічні дослідження, за підписом голови Всеукраїнського археологічного комітету Олекси Новицького

Сергій Гамченко і Олекса Новицький (у центрі) з учасниками археологічних досліджень на садибі Трубецького 1926 р.

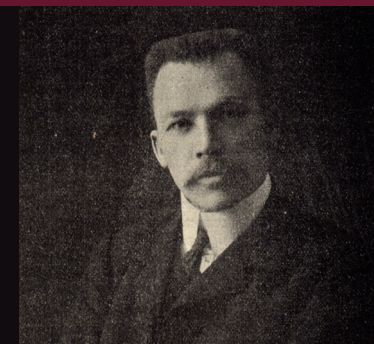

Замок Острозьких у Старокостянтинові, який досліджував Олекса Новицький

Микола МАКАРЕНКО

(4.02.1877 – 4.01.1938)

Археологічні дослідження північної прибудови Спаського собору в Чернігові. 1923 р.

Срібний колт та хрест-релікварій із досліджень 1923 р. в Чернігові

Народився в селі Москалівка на Роменщині. Нашадок козацького роду. Здобуваючи художню освіту в Петербурзі, захопився археологією і став слухачем курсів Археологічного інституту. Згодом увійшов до Імператорської Археологічної Комісії та низки наукових товариств, працював в Імператорському Ермітажі.

У 1919 році відмовився від співпраці з більшовиками в Петрограді й повернувся в Україну, сподіваючись бути корисним батьківщині. Викладав, співпрацював із Всеукраїнською академією наук, входив до різних наукових комітетів та комісій. У 1921–1924 роках очолював Музей мистецтв ВУАН. Повернувшись до музею 90 ящиків з творами мистецтва з колекції Ханенків, що «загубилися» в Москві під час Першої світової війни й були розподілені між різними закладами.

Перші археологічні розкопки провів у 1901-му під Ромнами, виділив роменську археологічну культуру. Потому здійснював численні археологічні розвідки, досліджував пам'ятки трипільської культури, скіфського та давньоруського часу, брав

«Байдуже ставлення мене обурювало... «Не варвари ж ми, що будемо мовчати» – говорив я. І все там і тоді не вірилося мені у можливість знищення пам'ятки...»

З допиту Миколи Макаренка у справі Михайлівського собору

Розкопки курганного могильника в околицях м. Суми 1929 р. під керівництвом Миколи Макаренка за участі Никанора Онацького, Сильвестра Магури та інших

участь у розкопках Ольвії – найбільшого давньогрецького міста на території України, провів розкопки Спаського собору в Чернігові та інших.

Важливим відкриттям став Маріупольський могильник доби неоліту. У 1933 році за результатами цих розкопок вийшла остання прижиттєва книга вченого.

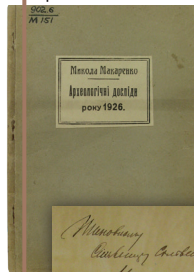
Від початку критикував «культурну політику» радянської влади. У 1924 році усунутий з посади директора музею «за невідповідність своєму призначенню», заарештований за причетність до «контрреволюційної фашистської організації». За клопотання ВУАН Макаренка відпустили «на поруки».

Другий арешт — у 1934-му, після виступів проти знищення Софійського та Михайлівського соборів у Києві. Звинувачений у «контрреволюційній антирадянській діяльності». Засланий до Казані, де викладав у художньому технікумі, був консультантом Центрального музею. Відверто дотримувався своїх принципів, звинувачень не визнавав. У 1936 році знову заарештований, засуджений на три роки й висланий в колонію у Томську. 15 грудня 1937 року — останній арешт, звинувачення в належності до «кадетсько-монархічної організації» і 4 січня 1938 року в Новосибірську за вироком «трійки» НКВС — розстріл. Місце поховання приховано.

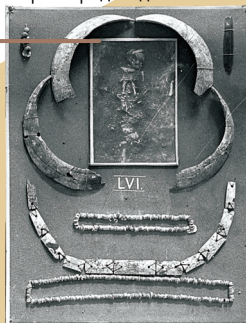
За свою громадянську мужність Микола Макаренко сплатив найвищу ціну.

Процес реабілітації вченого тривав майже три десятиліття і остаточно завершився лише 1989 року.

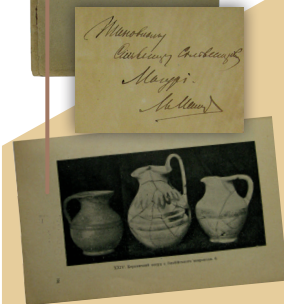
Публікація результатів робіт в Ольвії 1926 р. у «Коротких звідомленнях Всеукраїнського археологічного комітету». 1927 р.

Знахідки з досліджень Маріупольського могильника у 1930 р. у вітринах виставки досягнень української археології за 10 років радвлади

Ілюстрація зі статті «Борзенські емалі й старі емалі України взагалі». 1928 р.

Михайло Семенчук і Микола Макаренко на розкопках городища «Монастирище». 1924 р.

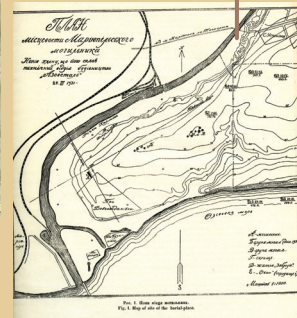

Безіменна фреска XI ст. зі Спаського собору в Чернігові, відкрита роботами 1923 р. Відома як фреска св. Теклі.

Срібні браслети зі скарбу, виявленого розкопками Спаського собору в Чернігові. Знахідка 1923 р.

План Маріупольського могильника

Михайлівський Золотоверхий монастир, м. Київ

Данило ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

(18.12.1877 – 06.06.1927)

Трипільський
теракотовий бичок,
знахідка з досліджень
біля с. Озаринці
поблизу Могилів-
Подільського
у 1926 р.

Випускник історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира, від 1902 року тісно співпрацював з директором Київського художньо-промислового і наукового музею Миколою Біляшівським, збирав цінні зразки українського мистецтва для музеїв Києва та Полтави. 1904 року за дорученням Московського археологічного товариства здійснював розкопки на Київщині та Херсонщині. У 1920 роках опікувався підготовкою молодшої генерації інтелектуалів-гуманітаріїв, зокрема в Київському археологічному інституті, на семінарі при музеї, у гуртку «Студію» при Кабінеті українського мистецтва Всеукраїнської академії наук тощо.

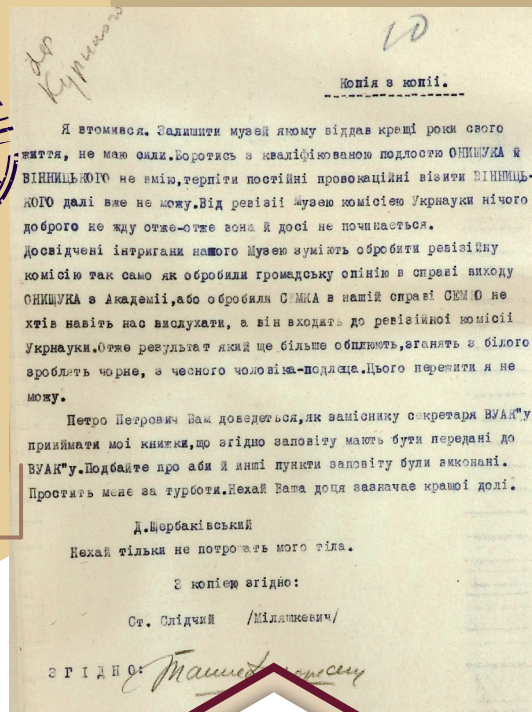
Від серпня 1910 року обіймав посаду зберігача етнографічного та історичного відділів Київського художньо-промислового і наукового музею (з 1919 — Перший державний музей, з 1924 — Всеукраїнський історичний музей імені Т. Г. Шевченка).

Формував музейні колекції країни через систематичні експедиції Київщиною, Полтавщиною, Волинню, Чернігівщиною, Поділлям, Харківщиною.

Василь і Євгенія
Кричевські біля
труни Данила
Щербаківського,
виставленої у
Трапезній палаті
Киево-
Печерської
лаври. Київ.
1927 р.

Копія з копії
передсмертного листа
Данила Щербаківського
Петру Курінному

**«Рішення
Данила Михайловича
стратити своє життя сталося
як вияв безвихідного розпачу,
що виник з тих умов праці,
які утворилися в Київському
історичному музею ім. Т. Шевченка»**

ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7,
спр. 585, арк. 25–25зв.

Співзасновник першого вищого художнього навчального закладу України — Української державної академії мистецтв (1917), її вчений секретар, від 1918 року — почесний член.

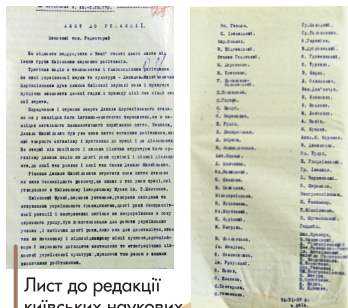
Відіграв визначальну роль у поверненні в Україну понад трьох тисяч золотарських виробів, вилучених 1922 року до фонду боротьби з голодом.

Після усунення Біляшівського з посади очільника музею, вже 1924 року за директорства Андрія Винницького на Данила Щербаківського почали чинити тиск, безпідставно звинувачували в некомпетентності й нищенні колекцій. В умовах кількорічного застрашування, напруженої атмосфери порушення загальної людської моралі й професійної етики, через неспроможність протидіяти цій підступності, позбавлений можливості продовжувати наукову роботу, 6 червня 1927 року Данило Михайлович кінчив життя самогубством.

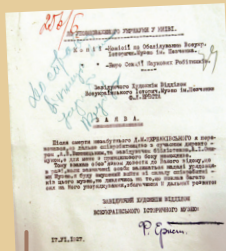
11 червня 1927 року відбулася громадська панахида з приводу смерті Данила Щербаківського за участі знаних інтелектуалів тогочасного Києва, яка стала актом громадянського протесту проти несправедливості, свавілля, нехтування принципами професійності й людяності. Ця трагічна подія була виявом опору репресивній та антигуманній політиці тоталітарного режиму.

Могилу дослідника, похованого на території Києво-Печерської лаври, 1934 року зрівняли з землею. 1992 року до 65-х роковин від дня трагічної загибелі інтелектуала символічний надгробок відновили.

Степи Черкащини

Лист до редакції кийвських наукових робітників з приводу самогубства Данила Щербаківського (початок та перелік підписантів)

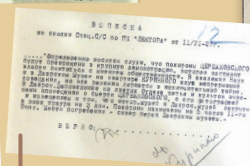
Заява звідувача Федора Ерста щодо неможливості продовжувати співробітництво з Андрієм Винницьким та Антіном Онищуком через самогубство Данила Щербаківського

Данило Щербаківський у кримському санаторії «Карасан» (стоїть третій ліворуч). Вересень 1925 р.

Трипільські знахідки з досліджень біля с. Озаринці поблизу Могилів-Подільського у 1926 р.

Повідомлення інформатора радянських репресивних органів щодо громадської панахиди. 11 червня 1927 р.

М.М. Панахида, біля с. Озаринці.

Паніка виступає на Проломнік.

Стаття Данила Щербаківського в журналі «Короткі звідолення Всеукраїнського археологічного комітету за 1926». 1927 р.

Представники інтелектуального співтовариства у Києві (Данило Щербаківський третій праворуч). 1926 р.

Стаття Данила Щербаківського у журналі «Археологічний літопис південної Росії» («Археологическая летопись южной России»). 1905 р.

Микола та Федір ЕРНСТИ

Микола Ернст (23.09.1889 — 20.03.1958)

Федір Ернст (28.10.1891 — 28.10.1942)

Брати Федір та Микола Ернсти народилися в Києві, німці за походженням. Навчалися в Берлінському та Київському університетах. Обидва пов'язали своє життя з археологією та охороною пам'яток. Обох репресували.

Вперше брати постраждали через своє походження після початку Першої світової війни. Їх заарештували, вислали в Томську область. Повернутися в Київ вони змогли лише в серпні 1917 року.

Федір Ернст відразу береться до наукової та громадської діяльності. 1926 року призначений керівником Київської крайової інспектури охорони пам'яток. Бере участь у численних експедиціях з пошуку пам'яток мистецтва, керує археологічними розкопками, долучається до організації музейних установ та колекцій Києва, опирається вилученню цінностей з музеїв та храмів. Після арешту його наукові праці заборонено, вилучено та знищено.

НАКАЗАНО
НЕ
ЗНАТИ

Федір Ернст (у центрі біля живописного полотна) у Київській картинній галереї. 1920-ті рр.

*У кулуарах
Головнауки
повторювали чиесь
підхоплене зауваження:
«Грюкнули Ернста по
голові, ну, та нічого. Треба
буде — знову витягнемо»*

Спогади Тамари Ернст,
дружини Федора

*«За допомогою
жорстоких засобів
примусу, фізичного впливу,
тероризування та загроз
розправи з родиною слідчі НКВС
Криму ... примусили мене дати
брехливі фантастичні свідчення
про свою, нібито злочинну,
діяльність у вигляді цілого роману,
причому я обмовив
і інших людей»*

Лист Миколи Ернста

Микола Ернст
(перший праворуч)
в археологічній експедиції
біля Сімферополя.
1925 р.

Микола Ернст не сприйняв українську революцію і 1917 року виїхав до Петербурга. Наприкінці 1918-го звільнений з роботи «у зв'язку з розпорядженням властей про виїзд його на Україну як українського громадянина», але до Києва він повернувся ненадовго та незабаром виїхав до Сімферополя.

З 1920 року працював у музейних та пам'яткоохоронних установах. Фактично був організатором Центрального музею Тавриди. Проводив археологічні дослідження низки пам'яток (зокрема Неаполя Скіфського).

На початку 1930-х почалися нові наради для Ернстів.

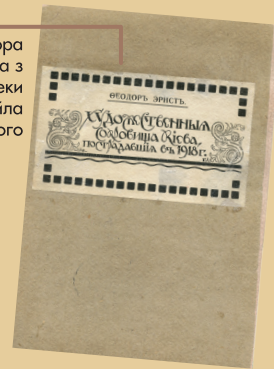
1930 року Федора Ернста звільнили з посади керівника Київської інспектури, звинувативши, зокрема, у підтримці позицій релігійної громади. 1933-го заарештований у справі «контрреволюційної німецько-фашистської організації в Україні», засуджений у травні 1934-го на 3 роки виправних таборів. Звертався в 1938-му з проханням зняти судимість і дозволити жити в Україні. Але в липні 1941-го заарештований утретє за антидержавну пропаганду. 10 жовтня 1942 року засуджений до найвищої міри покарання. Дату розстрілу приховали. У документах зазначено, що він помер в серпні 1949-го. Реабілітований 1989 року.

Миколу Ернста звільнили з роботи в 1937 році. Заарештований 1938-го, звинувачений у шпіонажі та пропаганді на користь Німеччини. Майже вся його колекція та праці були конфісковані та зникли. У вересні 1940-го засуджений як німецький шпигун на 8 років виправних таборів. 1946 року звільнений як спецпоселенець. 1949-го утретє заарештований і засуджений на 5 років за підозрілі зв'язки та антирадянську агітацію. 1953-го амністований. Помер від інфаркту після звістки про дозвіл повернутися до Криму. Реабілітований у 1958 році.

Федір Ернст (сидить у центрі) серед колег і учнів. 1920-ті рр.

Книга Федора Ернста з бібліотеки Михайла Грушевського

Відвідувачі у відділі шиття й тканини Лаврського музею культури та побуту (перший праворуч Федір Ернст). 1920-ті рр.

Викладачі та студенти Київського археологічного інституту в Лаврському музеї культури та побуту. Початок 1920-х рр.

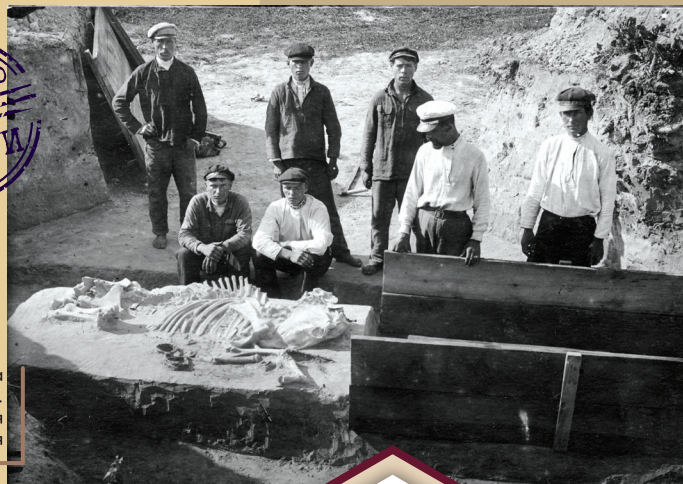
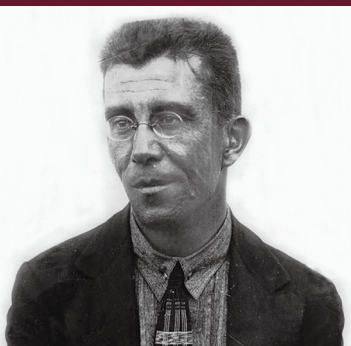
Софія Київська

Центральний музей Тавриди

Петро СМОЛІЧЕВ

(12.01.1891 – 1944)

Розкопки могильника біля села Шестовиця. Музефікація поховання коня

Металеві накладки на сумку із шестовицького поховання. Знахідка 1925 р.

Виходець зі священницького роду Чернігівщини. Здобув вищу освіту в Духовній академії та Археологічному інституті в Петербурзі. У 1919–1931 працював у Чернігові викладачем Інституту народної освіти, очолював археологічний відділ Чернігівського державного музею.

У 1923 році брав участь у розкопках Спасо-Преображенського собору в Чернігові під керівництвом Миколи Макаренка та Іполита Моргілевського, у 1924-му вивчав муміфіковані поховання XVII–XIX ст. Воскресенської церкви в Седневі, долучився до архітектурно-археологічного дослідження чернігівського Успенського собору Єлецького монастиря у 1924 й 1926 році. 1926-го розкопував могильник черняхівської культури біля села Маслове на Черкащині.

Перший дослідник курганного могильника біля села Шестовиця під Черніговом — одного з найбільших поселень скандинавів у Давній Русі. У 1925–1927 роках розкопав понад 40 курганів X ст. Саме завдяки цим роботам про унікальну пам'ятку дізнався шведський археолог Туре Арне, а його

На розкопках неолітичної стоянки на о-ві Похилий. 1928 р. (Фото Едуарда Федоровича)

«Величезний матеріал, зібраний експедицією, в процесі його дальшого вивчення буде давати все нові й нові факти та висновки, вичерпуюче значення яких ми зараз не можемо й передбачати»

Петро Смолічев, Звіт за роботу експедиції по дослідженню території Дніпробуду та смуги підтоплення 1927–1932 рр.

ілюстрована публікація зробила її відомою в усьому світі.

У 1927 році отримав запрошення до участі в експедиції на Дніпрельстані, що до 1932-го працювала над науковим дослідженням території Дніпробуду під керівництвом академіка Дмитра Яворницького. Проводив розкопки біля села Кічкас, на островах Хортиця, Похилому, Таволжаному, Перуні та ін.

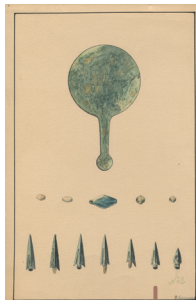
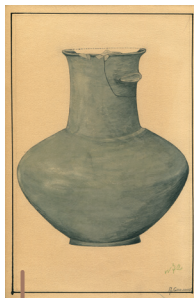
Після арешту брата Івана, засудженого за «антирадянську агітацію» до 5 років таборів, у 1931 році залишив Чернігів та переселився до Запоріжжя. Був одним з організаторів Музею Дніпровського будівництва, працював над історією Дніпробуду.

На початку 1933-го вчений перейшов до відділу технічної пропаганди Дніпробуду. Восени 1934-го, рятуючись від репресій, взагалі залишив Україну. Спочатку влаштувався на будівництво Камської ГЕС, а у 1937-му переїхав до Таджикистану, де працював у будівельному тресті та статистичному управлінні. У 1941-му став старшим науковим співробітником Інституту історії, мови та літератури Таджицького філіалу Академії наук СРСР. Проводив археологічні розкопки. Помер від раку у Сталінабаді (нині Душанбе) в 1944 році.

Обидва старші брати Петра Смолічева також були репресовані. Григорій (1887 р. н.) 1937 року засуджений до 8 років таборів, Іван (1889 р. н.) в 1937-му розстріляний.

Усі брати Смолічеви реабілітовані як жертви політичних репресій.

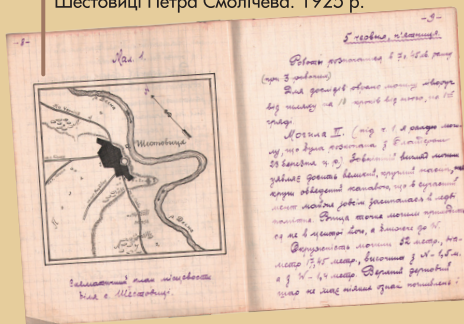
У Чернігові на честь Петра Смолічева названо вулицю.

Глек, бронзове дзеркало, намисто та наконечники стріл, знайдені під час Дніпрогесівської експедиції. Акварелі Петра Смолічева. Кінець 1920-х рр.

Щоденник археологічних досліджень у Штефовиці Петра Смолічева. 1925 р.

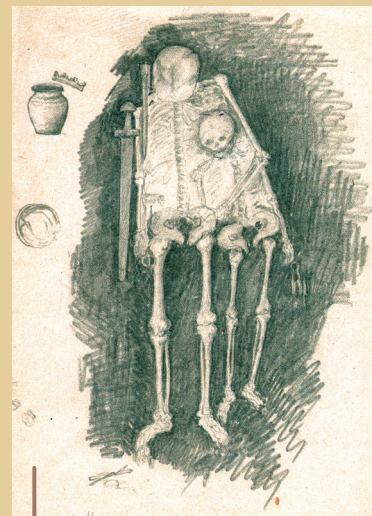
Парне поховання X ст. із Штефовиці. Малюнок Петра Смолічева

Кістяні накладки на сідло. Малюнки зі статті Туре Арне. 1931 р.

Фрагмент експозиції Музею Дніпрельстану. 1932 р.

Печатка Музею Дніпрельстану. 1932 р.

Штефовиця, могильник в заплаві Десни

Володимир ГРІНЧЕНКО

(15.07.1900 – 19.04.1948)

Володимир Грінченко над знахідками з Вознесенки у Дніпропетровському історичному музеї

Срібний орел із Вознесенки, розкопки 1930 р.

З бідної селянської родини, уродженець Полтавщини. Увійшов в археологію 20-річним юнаком, влаштувавшись лаборантом до археологічного відділу Центрального пролетарського музею Полтавщини. Йому поталанило із вчителями – відомими фахівцями й інтелектуалами Михайлом Рудинським та Дмитром Яворницьким.

Наполеглива праця й дослідницький хист сприяли авторитетові археолога. У 1928–1931 роках Грінченко керував роботами 33 з 99 об'єктів масштабної експедиції Дніпрельстан, що об'єднала зусилля багатьох учених. Його особисті відкриття — всесвітньо відомі знахідки давньоруських мечів на порогах Дніпра (1928), керамічних горнів Канцирки (1929) та славетного Вознесенського (Кічкаського) комплексу (1930).

Як музейник відомий відкриттям експозиції Харківського історичного музею (1934–1936) та організацією роботи Центрального історичного музею в Києві (1936–1937).

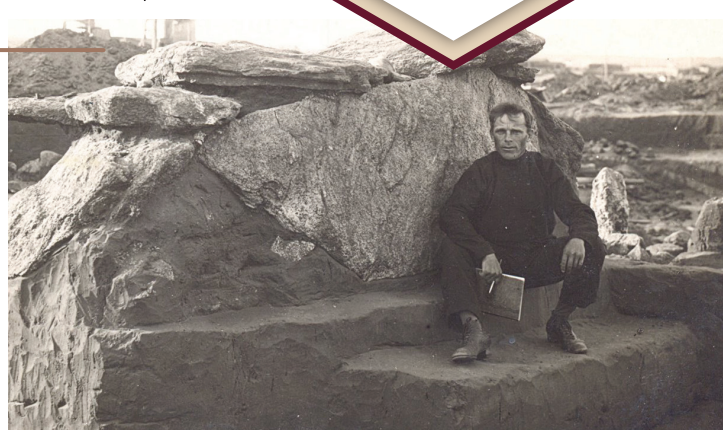
Бажання відповідати рівневі світової науки дало їй гіркі плоди — 1930 року Грінченко вперше дістав

«В червні 1938 р. на моє прохання очної ставки з членами контрреволюційної організації, до якої включили і мене, слідчий відповів, що її я отримаю лише тоді, коли мої кістки будуть повністю потрошені, а шкіра стане суцільним мішком»

Володимир Грінченко

Кічкаський мегалітичний комплекс. 1930 р.

догану за «недостатню марксівську підготовку». Та справжня історія репресій розпочалась у 1937-му. На шпальтах газет «Пролетарська правда» та «Комсомолец України» з'являються статті зі звинуваченнями Грінченка в шкідництві та зловживанні повноваженнями. Обурений науковець звертається до суду, та замість розслідування його звільняють з посади. Стрес спричинив негаразди із серцем. На початку 1938-го прокуратура визнала попередні обвинувачення безпідставними і його взяли завідувачем фондів до Інституту археології АН УРСР.

18 квітня 1938 року НКВС заарештував Грінченка за «шкідництво, контрреволюційну діяльність та участь в антирадянській націоналістичній організації». 17 жовтня 1939-го його засуджено до п'яти років виправно-трудових таборів за вигаданими звинуваченнями в шкідницькій діяльності та прагненні відірвати Україну від СРСР.

Володимир Грінченко відбував покарання на лісоповалі в Красноярському краї. По закінченні терміну йому заборонено повертатися додому ще до 1947-го. Після заслання певний час працював у Інституті археології. Жити в Києві йому було заборонено та відряджено на дослідження Полтавщини.

19 квітня 1948-го Володимир Грінченко помер від серцевого нападу.

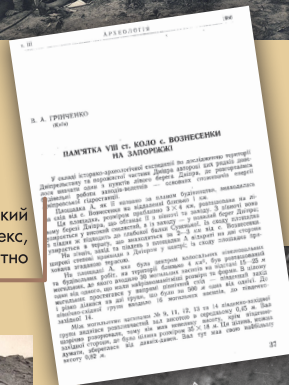
18 липня 1956-го президія Київського обласного суду ухвалила рішення про припинення справи за відсутністю складу злочину.

Учасники Дніпробудівської експедиції. Привільне. 1930 р.

Глек канцирського типу з розкопок 1929 р.

Стаття про Вознесенський археологічний комплекс, видана посмертно

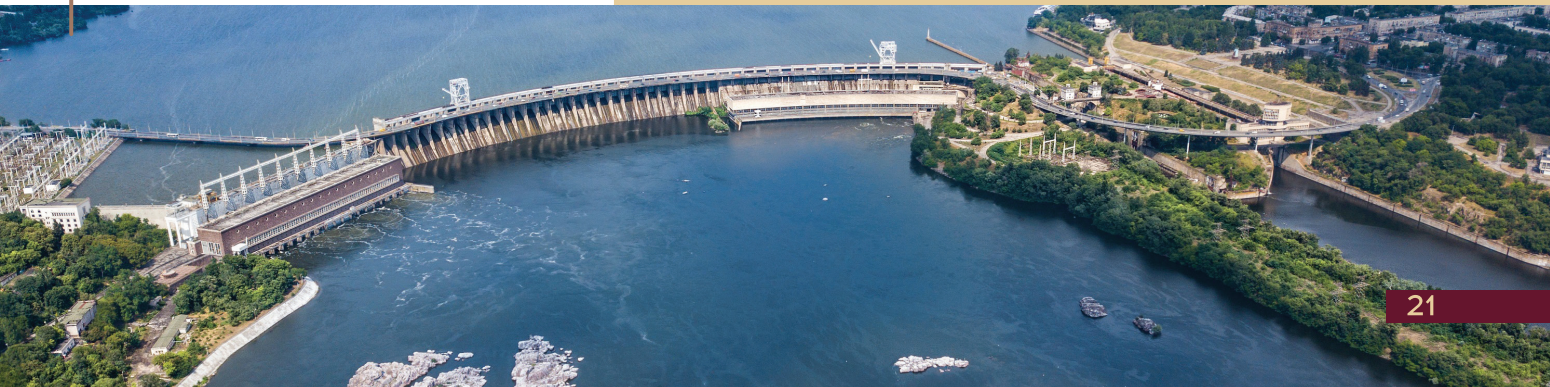
З колегами на Канцирці

Вознесенка. Ритуальний комплекс зі зброєю та кінським спорядженням

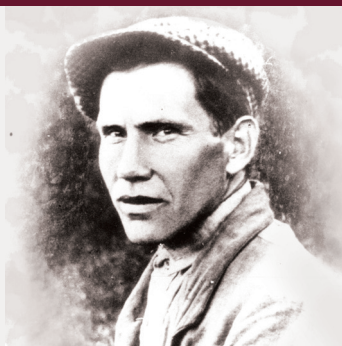

Давньоруські мечі з порогів Дніпра. Знахідка 1928 р.

Теодосій МОВЧАНІВСЬКИЙ

(9.05.1899 – 10.05.1938)

Теодосій Мовчанівський
під час розкопок
Райковецького городища.
Початок 1930-х рр.

Бронзовий дзвін XII–XIII
ст. з розкопок 1937 р.
неподалік фундаментів
Десятинної церкви в Києві

Виходець з Уманщини, син сільського священника. Навчався в духовному училищі, а впродовж 1913-1918 років у Київській та Одеській духовних семінаріях. З огляду на різкі політичні зміни доби замість висвячення в духовний сан у 1919 році повертається на Уманщину. Там займається різноманітною громадською діяльністю, засновує курси самоосвіти, місцевий музей та очолює трудову школу. Завдяки цьому зближується з Петром Куріним, керівником Уманського краєзнавчого музею та потрапляє в археологічне середовище. 1925 року стає фундатором та першим завідувачем Бердичівського соціально-історичного та економічного музею ім. Дзержинського. Там само проводить власні археологічні розкопки.

1929 року, маючи певний археологічний досвід, починає широкомасштабні дослідження середньовічного Райковецького городища, що тривали до 1935-го. У 1930–1932 роках також досліджує античне місто Ольвія. На початку 1933-го переїздить до Києва та стає науковим співробітником Інституту історії матеріальної культури. Вчений

Учасники археологічних досліджень Райковецького городища: четвертий справа керівник експедиції Теодосій Мовчанівський, поруч з ним Валерія Козловська

«Крім того, Мовчанівський протиставляв археологію на Україні і в РРФСР, вважаючи, що українська археологія стоїть вище щодо методики»

Виписка з протоколу допиту археолога Кирила Коршака, від 10.12.1937 р.

проводить перші систематичні дослідження середньовічних городищ. Окрім майже повністю розкопаного Райковецького городища, він відкрив ремісничий посад Вишгорода та здійснив серію унікальних знахідок на дитинці Києва.

Але ні лояльність до радянської влади, ні щедра цитування класиків марксизму-ленінізму, про що свідчать понад 400 виписок з робіт Маркса, Енгельса та Леніна в його особистому архіві, не вберегло його від репресій. Теодосія Мовчанівського було заарештовано 17 лютого 1938 року за звинуваченням в активній участі в українській контрреволюційній націоналістичній організації, що стояла на терористичних позиціях. У протоколі допиту від 22 квітня 1937 року Мовчанівський підтвердив звинувачення як на свою адресу, так і колег-археологів. Рішенням суду-трійки його було розстріляно 10 травня 1938 року та поховано на одній зі «спецділянок» Биківнянського лісу.

Незважаючи на масштаби розкопок, здійснених Мовчанівським, більшість матеріалів не було опубліковано за його життя. Навіть підготовлену до друку монографію про розкопки Райковецького городища було перероблено та видано Володимиром Гончаровим у 1949-му без згадок про автора досліджень.

Реабілітований 12 травня 1971 року за відсутністю складу злочину.

Райковецьке городище

Виписка із протоколу засідання суду-трійки, з постановою про найвищу міру покарання — розстріл, від 8 травня 1938 р.

Золоті прикраси XII–XIII ст. зі скарбу, виявленого розкопками Теодосія Мовчанівського у 1936 р. біля Десятинної церкви в Києві

Кістяний псалій X–XI ст. з розкопок 1937 р. біля Десятинної церкви в Києві (деталь кінських вудил)

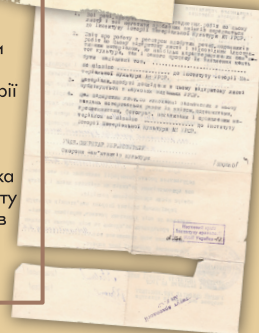
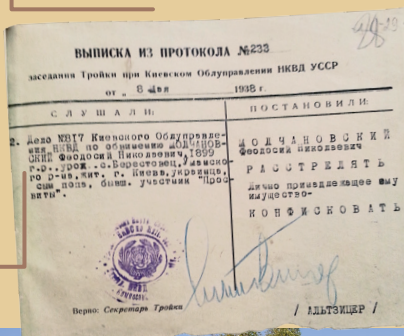
Кістяні шахові фігурки XIII–XIV ст. з розкопок 1936 р. біля Десятинної церкви в Києві

Хрест-релікварій із зображенням Богоматері, перша чверть XIII ст. із розкопок 1936 р. біля Десятинної церкви в Києві

Відкритий лист на право проводити археологічні розкопки на території садиби Десятинної церкви. 1937 р. Виценуровано прізвище начальника Українського комітету охорони пам'ятників культури, який був репресований в 1937 р.

Розкопки під проводом Теодосія Мовчанівського. Поруч з фундаментами Десятинної церкви. Осінь 1936 р.

Федір КОЗУБОВСЬКИЙ

(24.07.1885 – 2.09.1938)

Федір Козубовський
у експозиційній залі
Коростенського музею.
1920-ті рр.

Давньоруська зброя
з досліджень Коростеня.
1925 р.

Родом з Волині, із сім'ї селян. Здобув учительську освіту, викладав. Воював на фронтах Першої світової війни, був командиром Червоної армії. Долучився до археології у 1921–1922 роках, працюючи в Овруцькому повітовому музеї та беручи участь в дослідженні Овруцького кряжу.

Маючи взірцеву біографію та добрі адміністративні й організаційні здібності, швидко підіймається кар'єрними сходами. У 1922–1928 роках — директор Коростенського музею, проводив археологічні дослідження, співпрацював із Сергієм Гамченком. У 1929–1932-х — очільник Одеської державної публічної бібліотеки, паралельно вчився в аспірантурі Всеукраїнського історичного музею в Одесі та очолював Бозьку археологічну експедицію НКО УСРР. З 1933-го — заступник голови Президії Секції історії матеріальної культури Академії наук.

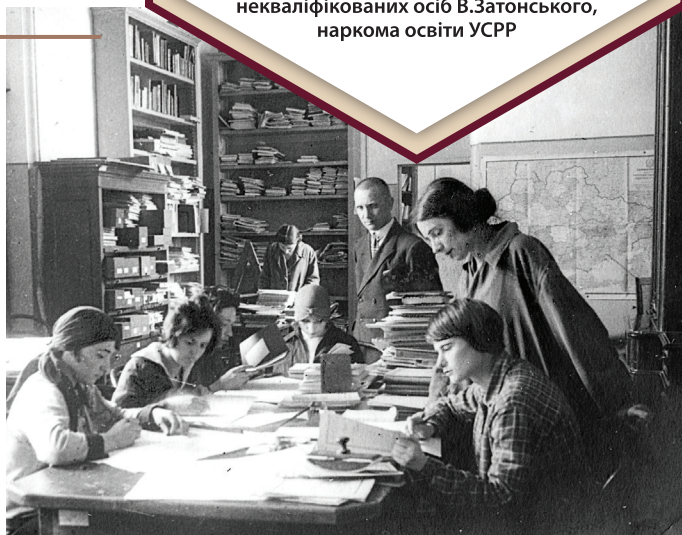
У 1934 році стає першим директором Інституту історії матеріальної культури (нині Інститут археології НАН України), створеного на базі ВУАКу. Сприяє збільшенню кількості та масштабів експедицій; якісним змінам ведення розкопок. В Інституті

*«Козубовський — професор,
член партії. Директор Інституту
матеріальної культури
ВУАН. Викладач поганих, мав
націоналістичні помилки.
Необхідно перевірити»*

Зі списку «підозрілих» і
некваліфікованих осіб В.Затонського,
наркома освіти УСРР

У читальній залі
Одеської бібліотеки.
Початок 1930-х рр.

за його керівництва оформлена аспірантура, створені експериментально-технічна лабораторія, секція експедиційних досліджень та семінар з методики польових досліджень; започатковано періодичне видання — «Наукові записки ІМК»; об'єднано бібліотечні й архівні фонди.

У 1930-х, коли Михайлівський Золотоверхий монастир було заплановано зносити, організував дослідження пам'ятки.

«Вчені любителі мотлоху домагаються [...] збереження собору [...] повідомляю, що питання про знесення [...] вирішене. Може йтися лише про зняття мозаїк і фресок. Чим довше будуть зволікати, тим менше залишиться часу для цієї операції. Винні будуть самі лахмітники» (В. Затонський).

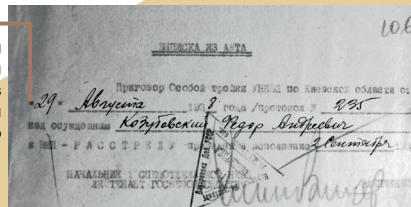
Перші закиди у буржуазному націоналізмі з'явилися у 1934 році, в 1936-му Козубовського виключено з членів партії та звільнено з посади директора ІМК. 15 квітня 1936 року — арешт. Перебування під вартою спричинило проблеми з психікою і в липні 1936-го Федора Козубовського переводять до міської психіатричної лікарні імені І. П. Павлова. 29 серпня 1938 року «трійка» при Київському обласному управлінні НКВС УРСР засуджує його до найвищої міри покарання. За даними карної справи вирок виконано 2 вересня 1938 року. Вірогідно, науковець похований у Биківнянському лісі. Щоправда, існує й інша версія його загибелі, яка походить із середовища української еміграції. Відповідно до неї, Федір Козубовський, разом з іншими пацієнтами психіатричної лікарні, був розстріляний нацистами у 1942 році.

Федора Козубовського реабілітовано по смертно, 12 вересня 1958 року.

Федір Козубовський та Сергій Гамченко (обидва в центрі) під час дослідження курганів у Коростені. 1924 р.

Виписка з акта про виконання вироку із справи репресованого

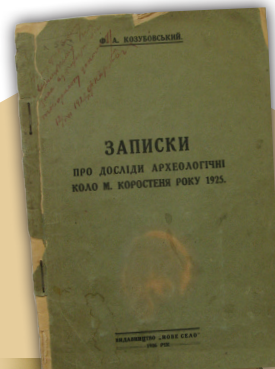
План Коростеня з розташуванням археологічних пам'яток, складений Федором Козубовським. 1924 р.

З колективом біля входу до Коростенського музею. Коростень, 1920-ті рр.

У колі сім'ї (дружина Ганна та сини Віктор і Святослав). 1920-ті рр.

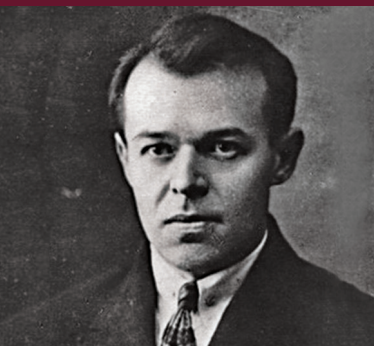
«... завданням археології є перевірка усіх тих відомостей про життя передісторичне за рештками матеріальної культури» (цитата із книги)

Коростень. Городище І «Червона гірка»

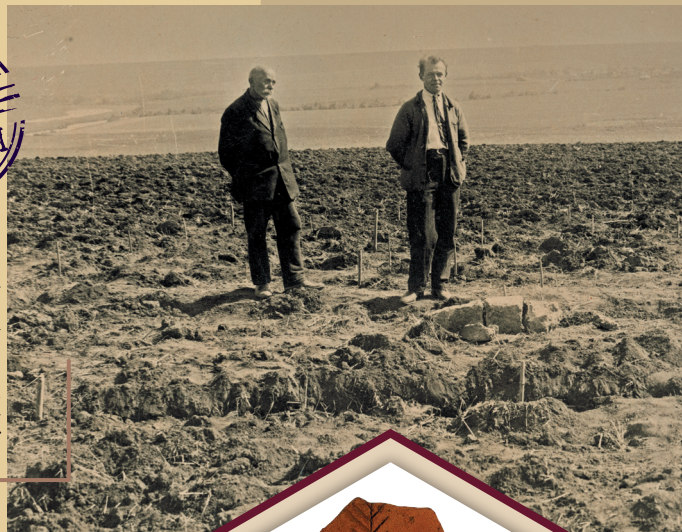

Сильвестр МАГУРА

(2.01.1897 – 8.01.1938)

Археологи
Мечислав Якимович
і Сильвестр
Магура (ліворуч)
на трипільському
поселенні
Володимирівка
Новоархангельського
району
Кіровоградської
області. 1934 р.

Керамічна фігурка.
Коломиїщина I

Народився у родині священника в селі Гусинне Люблінської губернії. До Києва приїхав на навчання, успішно закінчив Археологічний інститут і Київський інститут народної освіти. Працював в експедиціях під керівництвом знаних українських археологів — П. Курінного, Д. Яворницького, М. Макаренка. Розкопки захопили юнака і він продовжив навчання в аспірантурі при археологічному відділі Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка. Захистив дисертацію й з головою поринув у роботу, пов'язану з науковою діяльністю в царині історії та археології. Брав участь в археологічних роботах у Києві, на теренах Сумщини, Кіровоградщини, Черкащини, Запоріжжя. Працював науковим співробітником Археологічного музею, який згодом очолив.

Протягом 1934–1937 років під його керівництвом були проведені масштабні розкопки трипільського поселення поблизу сіл Халеп'я на Київщині та Володимирівка в Кіровоградській області. Ці дослідження посідають одне з найвизначніших місць в радянській археології за нау-

«Археологічні розкопки у 30-х роках під керівництвом Сильвестра Магури були проведені на бездоганно високому науково-методичному рівні, стали визначним внеском в науку і вирішили цілу низку складних проблем з історії первісного суспільства на території України»

З характеристики за підписом директора
Державної Академії історії матеріальної
культури і. М. Я. Марра.
16. 05.1937 р.

На розкопках.
1930-ті рр.

ковими здобутками. Було виявлено залишки багатьох об'єктів, реконструйовано трипільські житла, відтворено забудову поселень.

14 грудня 1937 року його заарештували за звинуваченням в участі в антирадянській українській націоналістичній терористичній організації. Справа була складена за шаблоном: спочатку дізнавалися про колег з роботи та знайомих, а на наступному допиті всі згадані особи перетворювалися в учасників терористичної групи. У справі зазначено, що він «проводив шкідницьку роботу на історичному культурному фронті, навмисне пошкоджував унікальні пам'ятки давнини». Злочином виявилось й дослідження пам'яток античності на території України, зокрема Ольвії: «Головна увага приділялася питанням дослідження іноземної культури колонізаторів та цілком ігнорувалося вивчення культури місцевого населення».

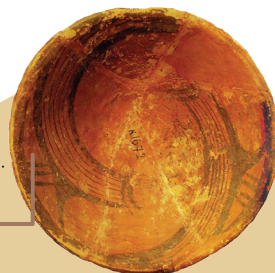
За два тижні після арешту сорокарічного Магуру засудили до найвищої міри покарання. Вирок виконано 8 січня 1938 року у внутрішній в'язниці управління державної безпеки НКВС УСРР у Києві на вулиці Короленка (нині — Володимирська), 33. Тіла всіх розстріляних від осені 1936-го до осені 1941-го вивозили до «спецзони для потреб НКВС» у Биківнянському лісі.

На довгі роки результати плідної праці археолога замовчувалися або використовувалися без покликання на автора. Реабілітований у 1960 році, справу припинено за відсутністю складу злочину.

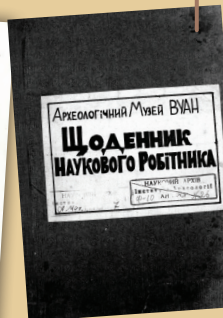
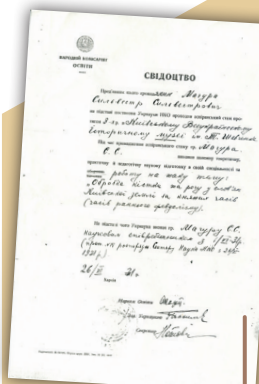

Розкопки на горі Киселівка. Київ. 1933 р.

Миска розписна. Кераміка. Коломийщина I

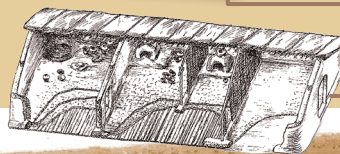
Обкладинка щоденника Сильвестра Магури

Свідоцтво Сильвестра Магури про закінчення аспірантури

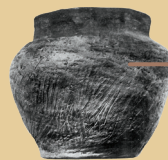
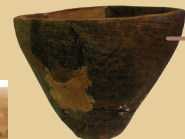
Посвідчення наукового співробітника Археологічного музею ВУАН Сильвестра Магури. 1931 р.

Реконструкція трипільського житла

Розкопки трипільської площадки на поселенні Коломийщина I. 1934–1937 рр.

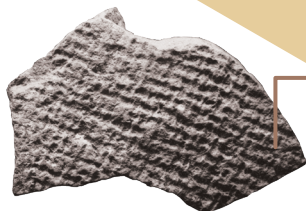
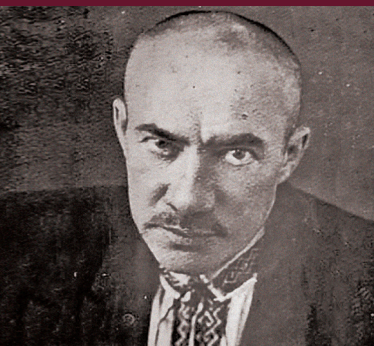
Зразки кераміки з розкопок неподалік с. Кушугум Запорізької області

Межиріччя Кушугума і Конки

ІПОЛИТ ЗБОРОВСЬКИЙ

(12.06.1875 – 26.08.1937)

Народився в селі Яланець на Поділлі. Після навчання в Ананьївській гімназії та Одеській художній школі з 1906 року активно долучився до споживчого та кооперативного руху. З археологічними студіями був знайомий ще з дитинства — спостерігав як за ініціативи його батька Чеслава Зборовського в 1894–1896 роках Володимир Антонович досліджував різночасові археологічні пам'ятки неподалік Криничок; у 1910–1911 роках долучився до розкопок Сергія Гамченка біля Яланця.

У травні 1917 року обраний членом-кореспондентом Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, влітку 1917-го — головою Ольгопільської народної управи та делегатом Української Центральної Ради від Української партії соціалістів-революціонерів. 1918 року заарештований австро-німецькою владою і засуджений до розстрілу. Після скасування вироку повернувся на Поділля.

Іполит Зборовський та Михайло Макаревич (ліворуч) опрацьовують археологічні матеріали під час експедиції в околицях с. Стіна (Тамошпільський р-н

Фрагменти кераміки трипільської культури з відбитками тканини з розкопок 1929 р., неподалік с. Стіна

«Розкопаче коло» експедиції під керівництвом Сергія Гамченка за участі Іполита Зборовського на Поділлі. 1928 р.

«Улітку 1937-го з ним стався інсульт. Він лежав удома. Серпневим вечором до будинку під'їхав «чорний воронок», чекісти винесли батька на ношах і поклали до машини. Також забрали всі рукописи, листи, картини й колекцію стародавніх книжок, які він збирав все життя. Більше ми батька ніколи не бачили»

Зі спогадів доньки
Іполита Зборовського
Галини

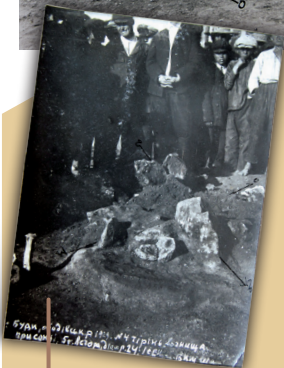
1920 року в Бершаді організував Наукове товариство ім. В. Антоновича та заснував краєзнавчий музей, який очолював до 1922 року. 1926-го організував і очолив Тульчинський округовий краєзнавчий музей, 1927-го — Тульчинське краєзнавче товариство.

Протягом 1920-х за участі очільника Тульчинського музею досліджено понад 30 археологічних пам'яток, здебільшого трипільської культури і так званої культури римських впливів.

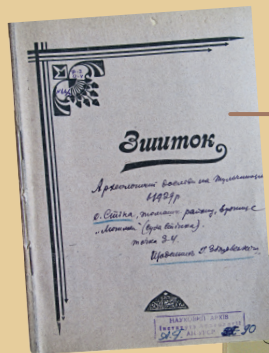
30 жовтня 1929 року заарештований за сфальсифікованим звинуваченням в участі у націоналістичній контрреволюційній організації «Товариство українських кооператорів» і засланий до Архангельська. Після відбуття покарання деякий час жив у Чернігові. 4 серпня 1937 року за доносом заарештований знову й 8 серпня засуджений до розстрілу. Вирок виконаний 26 серпня 1937 року. Постановою президії Вінницького обласного суду 23 вересня 1959 року Іполита Зборовського реабілітовано.

Фрагменти кераміки трипільської культури з відбитками тканини з розкопок 1929 р. неподалік с. Стіна

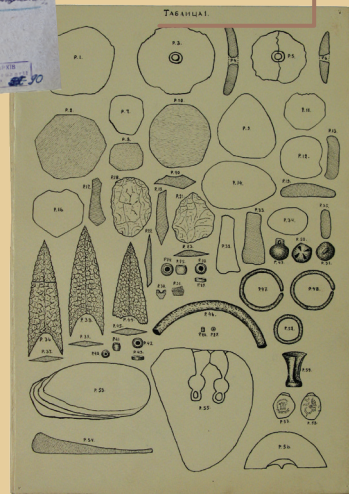

Археологічні дослідження Іполита Зборовського на Тульчинщині 1929 р.

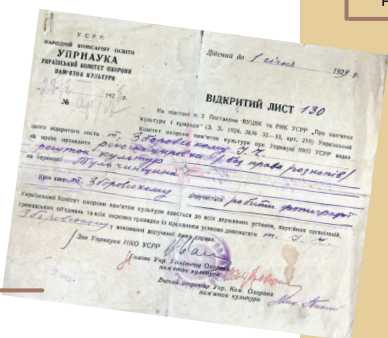

Обкладинка щоденника Іполита Зборовського про археологічні дослідження на Тульчинщині 1929 р.

Рисунки археологічних матеріалів, виявлених під час досліджень Іполита Зборовського на Тульчинщині 1929 р.

Відкритий лист, виданий завідувачеві Тульчинським краєзнавчим музеєм Іполиту Зборовському. 1928 р.

Розкопки трипільського поселення в урочищі Могилки неподалік с. Стіна. 1929 р.

Поселення черняхівської культури неподалік с. Стратівка на Вінничині

Валерія КОЗЛОВСЬКА

(20.06.1889 – 6.05.1956)

Учасники археологічних досліджень Райковецького городища: другий справа керівник експедиції Теодосій Мовчанівський, поруч з ним Валерія Козловська

Модель трипільського житла. Кераміка. Трипільське поселення поблизу с. Сушківка на Уманщині. 1916 р.

Випускниця історичного відділення Вищих жіночих курсів у Києві, вже під час навчання зацікавилась археологією. Великий вплив на формування її наукових інтересів мав відомий київський археолог Вікентій Хвойка, з яким вона брала участь у дослідженнях Київщини. Перші самостійні розкопки проводила на трипільському поселенні Сушківка (1916). Загалом здійснила 44 польові розвідки пам'яток різних часів, від курганів доби бронзи та раннього заліза – до поселень, могильників і городищ князівської доби та середньовіччя.

У 1920–1930 роках ХХ ст. брала активну участь у роботі провідних установ, що координували археологічні, музейні та мистецтвознавчі дослідження в Україні. Входила до складу групи із заснування Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) і Археологічного інституту в Києві. Завідувала відділом феодалізму Інституту історії матеріальної культури, входила до комісії з вивчення історії Києва Інституту археології АН УРСР.

Археологічні дослідження поєднувала з музейною роботою. Очолювала археологічний відділ

Учасники розкопок на горі Киселівка. Київ. 1940 р. Валерія Козловська у капелюсі

«Вихідним моментом виставкової діяльності махрових націоналістів і контрреволюціонерів, співробітників Всеукраїнського історичного музею було відірвати увагу робітничо-колгоспних мас від сучасного, прищепити їм сліпе схилення перед культурою минулого...»

А. Хвиля, заступник наркома освіти УРСР до ЦК КП(б)У.
4.10.1934 р.

Київського художньо-промислового і наукового музею імператора Миколи Олександровича, потім — Всеукраїнського історичного музею імені Т. Г. Шевченка (сучасний Національний музей історії України (НМІУ)). Комплектувала музейну збірку не лише матеріалами своїх розкопок, а й речами, придбаними власним коштом. Організовувала щорічні виставки за результатами розкопок, підготувала два музейні путівники (1913, 1928). У 1930 році була призначена директоркою Археологічного музею ВУАН.

Активна і плідна праця була зупинена в липні 1933-го. Її заарештували за звинуваченням у причетності до контрреволюційної організації «Спілка визволення України». За браком доказів звільнили, але з доганю усунули з посади директора музею і з Академії. Під заборону потрапили її друковані праці, які довгі десятиріччя були недоступні науковцям.

Звіт про «Розкопки в Києві на горі Киселівка в 1940 р.» пізніше був опублікований у науковому часописі «Археологія» без згадування прізвища археологині. Восени 1943 року була змушена покинути Київ і виїхала до Львова, у 1944-му — до Німеччини, у 1950-му — емігрувала до США. Уся подальша діяльність була пов'язана з Українською вільною академією наук на еміграції (УВАН).

Померла у 1956 році в місті Ютика, США. Ім'я дослідниці реабілітовано лише в часи незалежності України.

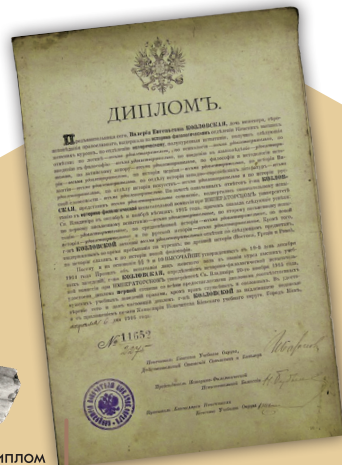
Шахові фігурки. Кістка.
З розкопок Валерії Козловської.
Гора Киселівка, Київ

Кістка тварини з різьбленим малюнком фантастичного звіра. З розкопок Валерії Козловської слов'янського городища поблизу озера Бурімка Сосницького уїзду Чернігівської губернії. 1916 р.

Диплом
Валерії Козловської.
1916 р.

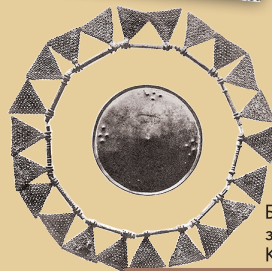
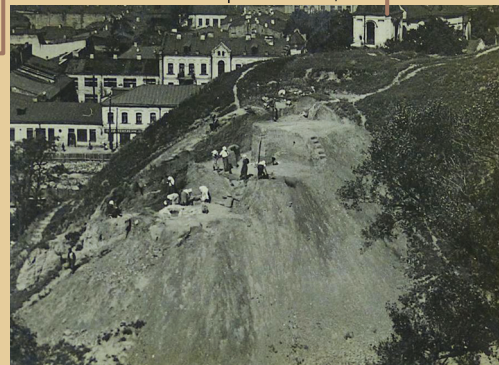
Керамічна чаша. З розкопок
Валерії Козловської.
Володимирівка. Кіровоградська
область

Радянські газети
1930-х – початку
1940-х рр. про
музейництво
Києва

Розкопки Валерії Козловської. 1940 р.
Гора Киселівка, Київ.

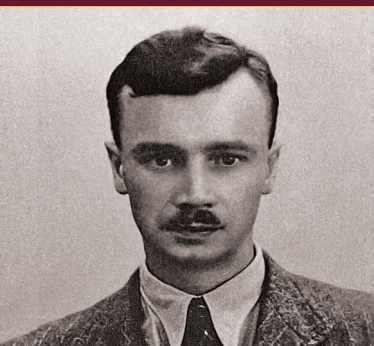
Бронзові прикраси
з села Підгірці на
Київщині

Замкова гора, м. Київ

Олег КАНДИБА

(8.07.1907 – 9.06.1944)

Розкопки Олега
Кандиби під час
перебування у Празі

Біноклеподібна
посудина
з Більче-Золотого

Син поета Олександра Олеся, уродженець Житомира. Навчався одночасно на філософському факультеті Карлового університету та Українського вільного університету у Празі; учень археолога Любора Нідерле.

Олега Кандибу вабила археологія доби енеоліту Центральної та Південно-Східної Європи, а особливо проблеми виникнення та розвитку трипільської культури. Важливим етапом його наукової біографії є співпраця з Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові в 1928–1929 роках.

У 21-річному віці організовує перші археологічні дослідження на Західному Поділлі, опрацьовує археологічні колекції в музеях Львова, Кракова, Праги. Найважливіші розкопки провів у відомій печері «Вертеба» поблизу села Більче-Золоте, а також поблизу сіл Козаччина й Стрільківці на Борщівщині, Голігради, Касперівці та Новосілка Костюкова в Заліщицькому повіті. У Карловому університеті у 23-річному віці блискуче захистив докторат «Неолітична мальована кераміка Галичини». 1937 року опублікував монографію про се-

«В області науки світогляд націоналізму так само несе плідні зміни. З одного боку він відкриває нове розуміння життя, зокрема суспільних процесів та філософії історії, з другого – вимагає узгодження кожної наукової дисципліни з цілістю націоналістичної філософії»

Олег Кандиба

Олег Кандиба
під час
камеральної
роботи. Прага

лище трипільської культури в Шипинцях на Північній Буковині.

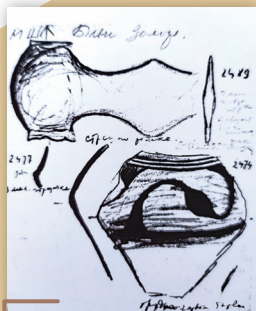
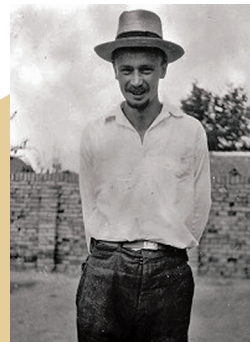
Як музейник Кандиба працював волонтером археологічного відділу Народного музею у Празі. З його ініціативи у віденському «Naturhistorisches Museum» було влаштовано археологічну виставку, що сприяла широкій популяризації праукраїнської історії.

З початком Другої світової війни науковою діяльністю займається принагідно. Як член ОУН свідомо робить вибір на користь політичної та революційної діяльності. Олег Кандиба (підпільне псевдо — Кардаш) очолює важливий сектор ОУН — Культурну референтуру Проводу ОУН. У 1941 році він стає членом Археологічної комісії НТШ у Львові. Перебуваючи в підпіллі, вчений збирає історичні та етнографічні матеріали, співпрацює з українськими вченими у Західній та Східній Україні, хоч це й було небезпечно для визначного діяча ОУН.

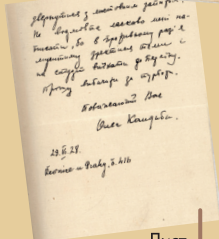
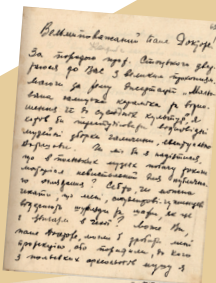
25 травня 1944 року Олег Кандиба заарештований гестапо у Львові і вивезений до концентраційного табору Заксенгаузен, де останні свої дні провів у камері смертників. 9 або 10 червня, після жорстоких катувань, Олег Кандиба-Ольжич помер, не зрадивши товаришів по боротьбі, до останнього подиху залишившись вірним ідеї вільної та сильної Української держави.

Дитячі малюнки Олега, цифрові копії яких переслав Олександр Кучерук, директор київського Музею Української революції

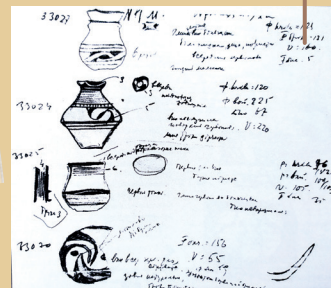

Зарисовки трипільських горщиків з Білче-Золотою на Тернопільщині

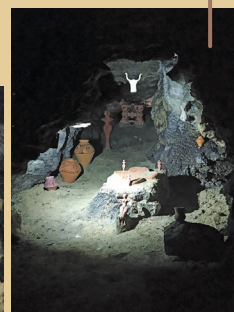
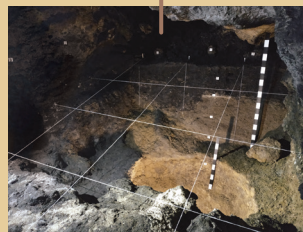
Лист Олега Кандиби до Ярослава Пастернака

Чорнові рисунки матеріалів трипільської культури виконані Олегом Кандибою

Катерина Білечка (Кандиба)

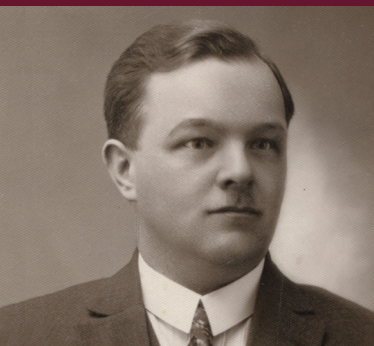
Музеєфіковані ділянки печери Вертеба

Білче-Золоте, поселення II

Ярослав ПАСТЕРНАК

(2.01.1892 – 22.01.1969)

Фундаменти
Успенського собору
в Крилосі. 1937 р.

Золотий колт
з розкопок Ярослава
Пастернака на
Золотому Тоці у Крилосі

Син греко-католицького священника, народився в мальовничому містечку Хирів у Карпатах. З практичною археологією познайомився в Національному музеї у Львові, де 1913 року відбувається знайомство з митрополитом Андреем Шептицьким, яке пізніше переросло в тісну співпрацю на ниві праісторії.

8 років молодого активного життя відібрало лихоліття війни й повоєнного неспокою, в часі війни був у австрійській та Українській Галицькій армії. Після війни виїздить до Праги й починає студії у Любора Нідерле. Тут захищає докторат «Руські Карпати в археології».

1928 року Пастернак повернувся до польського Львова, де очолив Культурно-історичний музей НТШ. У 1930-х досліджує міста княжої доби — Белз, Звенигород, Перемиль, Плісеськ, Теревовль. Найважливіші та найтриваліші розкопки проводив за фінансової підтримки митрополита Шептицького на місці стародавнього Галича в межах сучасного села Крилос. Завдяки відкриттю фундаментів Успенського собору (1936) розв'язано проблему

Ярослав
Пастернак
серед місцевих
селян у Крилосі
під час
археологічних
досліджень

«Я. Пастернак відомий як поручник «Укр. Галицької Армії», після ліквідації якої перемістився на територію Чехословаччини, де в таборах б. військових укр. розвинув активну діяльність, головно в культурно-освітньому напрямку, а потім перебрався до Праги, де посвятив себе навчанню в Університеті. До польської державності настроєний вороже»

З відгуку начальника Відділу безпеки
воєводського уряду у Львові
від 16.05.1928 р.

локалізації столичного Галича, наступного року всередині храму знайдено кам'яний саркофаг з похованням Ярослава Осмомисла.

Ярослав Пастернак усі роки польської державності в регіоні активно пропагував українську ідею, за що зазнавав переслідувань від польських чиновників. Проявилися вони у неможливості отримати дозвіл на археологічні дослідження. Чотири роки (з 1928-го до 1932-го включно) провідні українські наукові установи міста просили не перешкоджати професійній діяльності археолога, однак, щоразу приходила відмова.

Пастернак був під пильним наглядом поліції. Влітку 1937 року його звинуватили в націоналістичній пропаганді пов'язаній з розкопками в Крилосі. Основне звинувачення було в тому, що до Крилоса приходять тисячі людей з метою паломництва й дослідник доводить існування в XIII ст. Української держави.

У 1944 році Ярослав Пастернак завжди покидає Україну, виїхавши спочатку до Європи, а пізніше — до Канади, де й далі займається проблемами археології України. У повоєнний час його ім'я в Радянському Союзі було заборонене для покликань чи взагалі згадок про вченого, а твори вилучено з бібліотек.

Помер у віці 77 років, похований у Торонто.

Кістяна пластина з зображенням воїна з розкопок Ярослава Пастернака у Пліснеську в 1940 р.

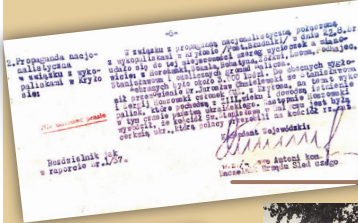
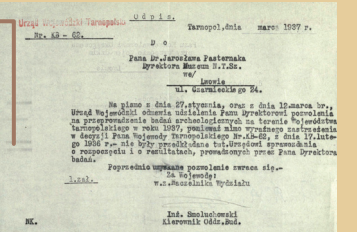
Рогові гребені з розкопок Ярослава Пастернака в Крилосі. Негатив на склі

Експонати Музею НТШ з розкопок Ярослава Пастернака в Переріслі та Струтині Нижньому

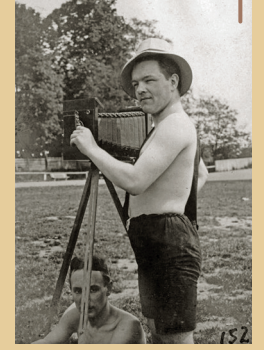

Відмова Ярославу Пастернаку у наданні дозволу на проведення польових робіт на території Тернопільського воеводства у 1937 р.

Звинувачення Ярослава Пастернака у націоналістичній пропаганді

Ярослав Пастернак під час археологічно-етнографічної експедиції. Літо 1913 р.

Експедиції до місця відкриття кам'яного саркофага, розкоп Ярослава Пастернака. 1937 р.

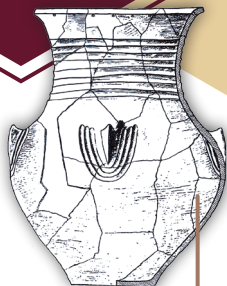

Крилос (давній Галич)

Лариса КРУШЕЛЬНИЦЬКА

(5.04.1928 – 12.11.2017)

Лариса
Крушельницька
за роботою
у відділі археології.
1958 р.

Рисунок горщика
чорноліської культури
з розкопок Лариси
Крушельницької
в Лівцях

Донька поета та перекладача Івана Крушельницького й відомої піаністки Галини Левицької. Народилася в мальовничому містечку Стрий на Львівщині. З практичною археологією познайомилася у Львівському відділі Інституту археології АН УРСР, куди прийшла у 1947 році на посаду художника-реставратора. Крушельницька була дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, головою Археологічної комісії НТШ, директором Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Її нагороджено орденом княгині Ольги III ступеня.

Шлях у науці Лариса Крушельницька пройшла від технічного працівника до доктора історичних наук, професора. Досліджувала культури епохи бронзи — раннього заліза Східної та Центральної Європи. Дослідниця провела близько 50-ти археологічних експедицій. Особливо масштабні розкопки здійснила в околицях села Непоротове на Чернівецьчині. Непоротівський комплекс фахівці вважають етальонним для всього Середнього Придністров'я. Особливе місце в житті дослідниці

«Таке враження, що всі вони немов сховалися під це «археологічне крильце», щоб якось перетривати небезпечні роки. Не перетривали. Одних виключили, інших довели до психіатричної лікарні і вони вже ніколи не повернулися до науки, ще інших поарештували і повивозили... Проте, це було згодом, а тоді, 1947–1949 рр., нас привчали до нових порядків»

Лариса
Крушельницька

Під час
розвідок
на Дністрі.
1950-ті рр.

посідало вивчення солеварень у Карпатах (пам'ятки Текуча та Лоева на Івано-Франківщині).

Разом з родиною зазнала тяжких поневірянь та репресій. 1934 року, тоді ще маленька Лариса, з родиною батька переїхала до Харкова. Після розстрілів і знищення родини Крушельницьких у 1934 і 1937 роках повернулася до Львова. У 1943-му була змушена з мамою виїхати з окупованого Львова до Відня, а потім до Штутгарта, де вдалося влаштуватися студенткою-гостею на навчання театрального мистецтва в художню академію. Переживши дуже складні роки війни та окупації, повернулася наприкінці 1945 року до Львова. Є авторкою книги спогадів з життя родини «Рубали ліс... Спогади галичанки», у якій на майстерно змальованому тлі тогочасної української дійсності, з одного боку — радянської, з другого — польської окупації, представлено трагедію родини Крушельницьких, значну частину якої знищив більшовицький режим. У своїх спогадах згадувала розстріли в'язнів Соловецького ГУЛАГу в урочищі Сандармох в Карелії, серед яких була родина Крушельницьких. Єдина з родини залишилася жива...

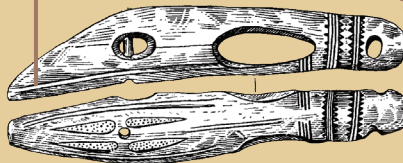
Поховано Ларису Крушельницьку в родинному гробівці на Личаківському цвинтарі у Львові.

Село Непоротове

Катерина Черниш і Лариса Крушельницька у відділі археології

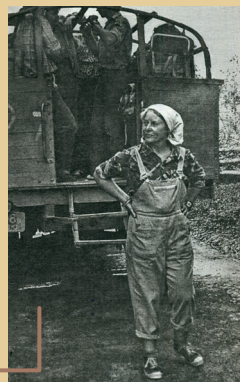
Псалій культури Ноа. Бовшів. Розкопки Лариси Крушельницької

Лариса Крушельницька та Ігор Свешніков у відділі археології

В експедиції. Гірське Косівського району. 1984 р.

Розкопки на пам'ятці Незвисько на Дністрі. 1950-ті рр.

Археологічна експедиція під керівництвом Лариси Крушельницької в с. Черепин біля Львова

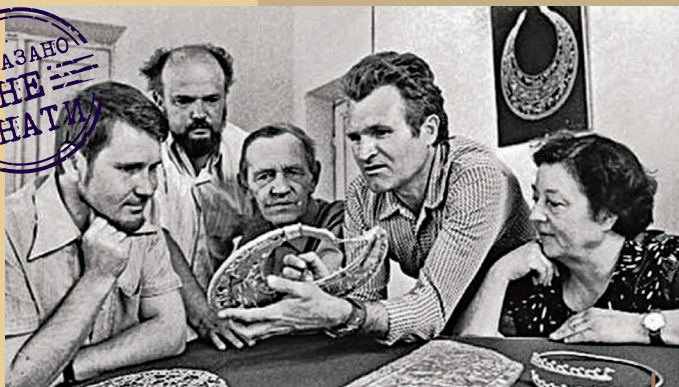
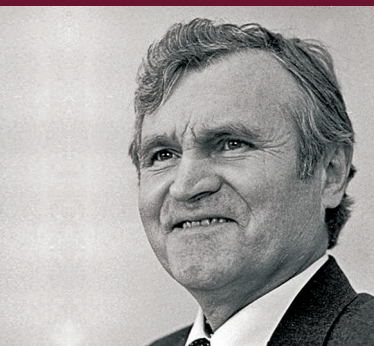

Розстріляна і знищена родина Крушельницьких. Сидять (зліва направо): Володимира, Тарас, Марія (мати), Лариса і дідусь Антін. Стоять: Остап, Галя (дружина Івана), Іван, Наталя (дружина Богдана), Богдан

Борис МОЗОЛЕВСЬКИЙ

(4.02.1936 – 13.09.1993)

З колегами-скіфологами перед передачею знахідок із Товстої могили до Музею історичних коштовностей України. 1972 р.

Золота пектораль
(нагрудна прикраса
скіфського царя)
з кургану Товста
Могила.
IV ст. до н.е.

**«Він «тремтить»
над чистотою
своєї правди»**

Іван Дзюба про поезію
Бориса Мозолевого

Народився в селі Миколаївка Веселинівського району на Миколаївщині. Зростав з мамою, батько загинув на фронті. Після закінчення школи-семирічки вступив до спецшколи Військово-Повітряних сил в Одесі, потім навчався в Єйському вищому авіаційному училищі, але не закінчив його через скорочення установи. Перші роки в Києві працював різноманітним на будівництві, кочегаром. Водночас у 1958–1964 роках навчався на заочному відділенні історико-філософського факультету Київського університету. Мав хист до поезії, саме через свої вірші потрапляє до кола «неблагонадійних». У деяких з них виразно звучить сумнів щодо комуністичної доктрини:

«Фридрих Энгельс!

Какими тропами

Поднимались мы к безднам,

срываясь вниз,

Чтоб однажды открылось,

что был утопией

Марксом выстраданный коммунизм...»

Товаришував з поетами-шістдесятниками, які складали культурно-ідеологічну опозицію радянській системі. Брав участь у несанкціонованих зібраннях з приводу дня на-

Розчистка вхідної камери
гробниці Товстої Могили.
1971 р.

родження Тараса Шевченка та у відкритті пам'ятника Лесі Українки в Першотравневому (нині Маріїнському) парку. Це призвело до його звільнення з редакції «Наукова думка», а пізніше — з Київського палацу піонерів і школярів, де він був керівником гуртка археології.

Сезонно почав працювати в експедиціях Інституту археології АН УРСР, де його науковими вчителями були відомі скіфологи Олексій Тереножкін та Варвара Іллінська. Експедиція з дослідження кургану Товста Могила на Дніпропетровщині 1971 року, стала першою, яку Мозолевський очолював офіційно. Призначення відбулося завдяки унікальним коштовним предметам, виявленим під час розкопок у кургані. Серед них і золота пектораль – прикраса скіфського царя IV ст. до н. е. Знахідку одразу було визнано одним з найвизначніших археологічних відкриттів людства XX ст. Бориса Мозолевського ці розкопки врятували від подальших переслідувань з боку влади. Він отримав посаду науковця в Інституті археології АН УРСР, захистив дисертацію, був прийнятий до Спілки письменників України.

Сьогодні знахідки з розкопок кургану Товста Могила зберігаються у фондах Інституту археології НАН України. Пектораль експонується в Музеї історичних коштовностей України (філія Національного музею історії України).

Похований у Києві, на Байковому цвинтарі.

На честь Бориса Мозолевського названо вулиці у Вознесенську, Дніпрі, Києві, Краматорську, Миколаєві, Нікополі, Херсоні.

Жителі міста Орджонікідзе та навколишніх сіл кожен день приходили на розкопки

Виймання пекторалі з розкопу. 1971 р.

Пам'ятна монета Національного банку України номіналом 100 грн, присвячена пекторалі. 2003 р.

Золоті прикраси в момент виявлення

З дорогоцінним скарбом у руках

Деталі пекторалі

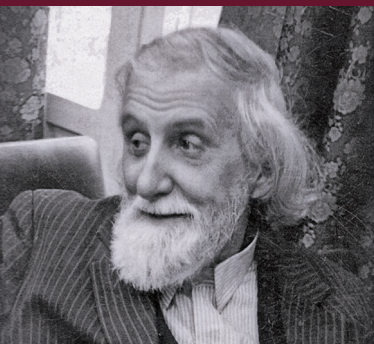
Борис Мозолевський і його епохальна знахідка

Товста могила до початку розкопок. 1971 р.

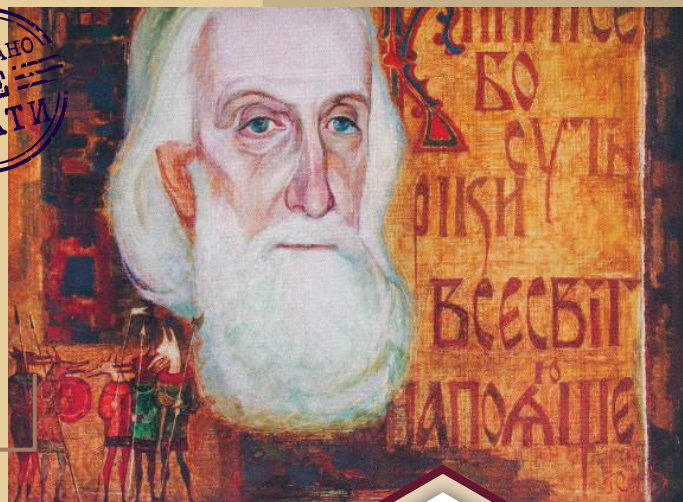

Михайло БРАЙЧЕВСЬКИЙ

(6.09.1924 – 21.10.2001)

Галина Севрук
«Портрет Михайла
Брайчевського». 1994 р.

Давньоримські
монети — предмет
дослідження
кандидатської
дисертації
Михайла
Брайчевського

Киянин у третьому поколінні, навчався у Київському державному університеті до 1948 року. За два роки до закінчення вишу був зарахований до Інституту археології Академії наук УРСР. Брав участь у розкопках на Переяславщині, Волині, Поділлі, досліджував Київ. Набував досвіду польових робіт під керівництвом Петра Єфименка та Михайла Рудинського. 1955 року захистив кандидатську дисертацію «Римська монета на території України». У 1960 роках вийшли друком його перші книги: «Коли і як виник Київ», «Біля джерел слов'янської державності», «Походження Русі». У часи «відлиги» був відомою постаттю в середовищі шістдесятників.

Успішну наукову діяльність було перервано навесні 1968 року. Причиною стала стаття «Приєднання чи возз'єднання? (Критичні замітки з приводу однієї концепції)», де він доводив, що возз'єднання з Московською державою у 1654 році (а по суті — приєднання) на століття зупинило державотворчі процеси в Україні. Об'єктивне висвітлення історичних подій суперечило офіційній версії радянської

Розкоп у Городську
Житомирської області.
Малюнок Михайла
Брайчевського. 1947 р.

*«Не знаємо іншого
українського історика в тому
часі, який мав відвагу й мужність
виступити відкрито проти
фальсифікації українського
історичного процесу і
русифікації України»*

Любомир Винар

історії. Стаття поширювалася в самвидаві, вперше вийшла друком у Канаді 1972 року. Автора звинуватили в антирадянських поглядах. Двічі (1968-го й 1972 року) звільняли з роботи, вилучили його книги з бібліотек, заборонили згадувати й покликатися на них, не допускали на наукові конференції. Десятиліття (1968–1970 та 1972–1978) він був позбавлений права офіційно працювати за фахом.

У роки безробіття писав наукові праці у «шухляду». Лише за часів незалежності України захистив докторську дисертацію, став почесним професором Національного університету «Киево-Могилянська академія». Вийшли друком його монографії: «Утвердження християнства на Русі», «Походження слов'янської писемності», «Скарби знайдені і незнайдені», «Конспект історії України», «Історичні портрети», «Літопис Аскольда».

Свою громадську діяльність вчений ніколи не обмежував рамками жодної політичної партії. Був палким захисником української мови, добре знався на мистецтві, мав хист до малювання й поезії. Активно опікувався збереженням культурної та історичної спадщини по всій Україні. Першим порушив питання про відбудову в Києві Успенського собору Києво-Печерської лаври й Михайлівського Золотоверхого собору.

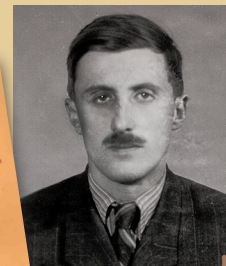
Похований у Києві, на Байковому цвинтарі. На честь Михайла Брайчевського названо одну з вулиць у Києві.

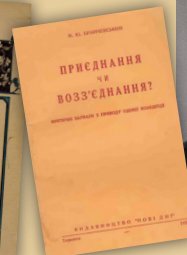
Михайло Брайчевський на розкопках Копиревого кінця в Києві. 1972 р.

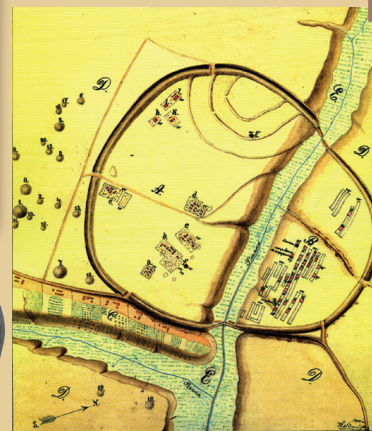
Залізні знаряддя з розкопок Пастирського городища. 1955 р.

Михайло Брайчевський. 1966 р.

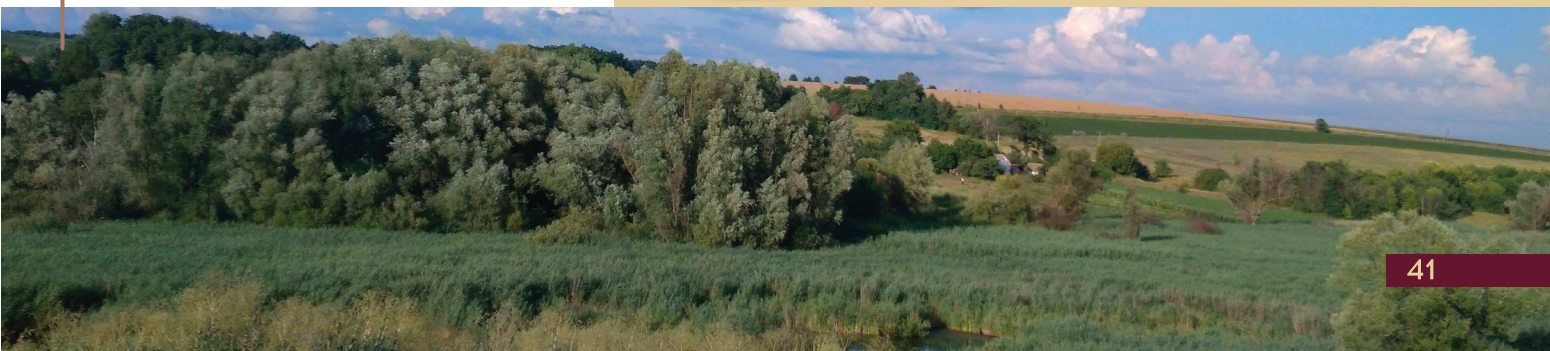
План Пастирського городища

Керамічні посудини з розкопок Пастирського городища. 1955 р.

Пастирське городище

Зміст

ВСТУП	3
ФЕДІР ВОВК	4
ДМИТРО ЯВОРНИЦЬКИЙ	6
СЕРГІЙ ГАМЧЕНКО	8
ОЛЕКСА НОВИЦЬКИЙ	10
МИКОЛА МАКАРЕНКО	12
ДАНИЛО ЩЕРБАКІВСЬКИЙ	14
МИКОЛА ТА ФЕДІР ЕРНСТИ	16
ПЕТРО СМОЛІЧЕВ	18
ВОЛОДИМИР ГРІНЧЕНКО	20
ТЕОДОСІЙ МОВЧАНІВСЬКИЙ	22
ФЕДІР КОЗУБОВСЬКИЙ	24
СИЛЬВЕСТР МАГУРА	26
ІПОЛИТ ЗБОРОВСЬКИЙ	28
ВАЛЕРІЯ КОЗЛОВСЬКА	30
ОЛЕГ КАНДИБА	32
ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК	34
ЛАРИСА КРУШЕЛЬНИЦЬКА	36
БОРИС МОЗОЛЕВСЬКИЙ	38
МИХАЙЛО БРАЙЧЕВСЬКИЙ	40